

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

«Μετανάστευση και εργασία.

Η γεωργική απασχόληση και η οικιακή εργασία στην Ελλάδα».

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ασημένια Γεωργιάδου

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Ιορδάνης Ψημμένος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Θεοδοσία Ανθοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Αγγελική Αθανασοπούλου, Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό Παντείου
Πανεπιστημίου

Copyright © Ασημένια Γεωργιάδου, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Abstract.....	5
Εισαγωγή	7
Θεωρητικό Υπόβαθρο.....	7
Προβληματισμός διπλωματικής	8
Σκοπός και στόχοι της εργασίας.....	10
Μετανάστευση	11
Ιστορική υπόβαθρο των δύο επαγγελμάτων – ελληνική πραγματικότητα	11
Χώρες προέλευσης και σύνθεση μεταναστών	16
Αγορά εργασίας	20
Αίτια μετανάστευσης, ένταξης και παραμονής στα επαγγέλματα	20
Συνθήκες εργασίας και παραμονής στα επαγγέλματα.....	23
Σχέση με την εργοδοτική οικογένεια.....	32
Διαφορές από Έλληνες αγροτοεργάτες και Ελληνίδες οικιακές εργάτριες.....	34
Συμβολή μεταναστών	40
Μεθοδολογία	45
Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα	45
Ερευνητική μέθοδος –ποιοτική έρευνα	46
Ερευνητικό εργαλείο – συνέντευξη.....	46
Πιλοτικές Συνεντεύξεις.....	47
Διαδικασία συλλογής δεδομένων	48
Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων	50
Αποτελέσματα.....	52
Συμπεράσματα	58
Βιβλιογραφία	66
Παράρτημα Α. Ερωτήσεις συνεντεύξεων	73

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την γεωργική και οικιακή απασχόληση στην Ελλάδα. Τα διαθέσιμα δημογραφικά δεδομένα και οι προφορικές μαρτυρίες υποδηλώνουν ότι υπάρχει μεγάλο εργατικό δυναμικό, που αποτελείται κυρίως από γυναίκες και παιδιά. Για τις ανάγκες της εργασίας μελετήθηκε η σχέση δύο μεταβλητών, της μετανάστευσης και των εργατών (οικιακές εργάτριες, αγροτοεργάτες) που και τα δύο αποτελούν παραδοσιακά επαγγέλματα.

Για τη συλλογή των ποιοτικών δεδομένων επιλέχθηκε η πρόσωπο με πρόσωπο **συνέντευξη** βασισμένη σε έναν οδηγό συνέντευξης, με καταγεγραμμένες ερωτήσεις, σύμφωνα με την αρχική υπόθεση, το θεωρητικό πλαίσιο και τις θεματικές ενότητες που πρέπει να καλυφθούν. Οι άξονες του οδηγού συνέντευξης όπως διαμορφώθηκαν μετά την πιλοτική συνέντευξη και είναι τα δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, τρόπος ζωής στη χώρα προέλευσης, λόγοι που οδήγησαν στη μετανάστευση), οι συνθήκες εργασίας (παροχές, προβλήματα, λήψη οδηγιών και εντολών κ.λπ.) και προτάσεις βελτίωσης της κατάστασης. Με σκόπιμη δειγματοληψία επιλέχθηκαν δύο άτομα, 1 άνδρας και 1 γυναίκα, που πληρούσαν τις προϋποθέσεις προκειμένου να δώσουν συνέντευξη. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Δεκεμβρίου 2020. Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων στηρίχτηκε στη θεματική ανάλυση περιεχομένου που οδηγεί σε ελεγχόμενη και συστηματική κωδικοποίηση των απαντήσεων

Σύμφωνα με όσα αναλύθηκαν οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα ήταν περιορισμένες έως τη δεκαετία του 1980 και έγιναν έντονες από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 με την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και την πτώση του καθεστώτος στην Αλβανία.

Οι μετανάστες απασχολούνται σε δραστηριότητες χαμηλής ειδίκευσης ή ανειδίκευτες, χειρωνακτικές (στον αγροτικό τομέα ή στον τομέα των υπηρεσιών) με χαμηλές αμοιβές, ελαστικά ωράρια χωρίς ασφάλιση και άλλες παροχές. Η ένταξή τους μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω του δίπολου που κυμαίνεται ανάμεσα στα δικαιώματα και την απαγόρευση από τη μία και την πολιτισμική επαφή (ελπίδα και (αν)ασφάλεια) από την άλλη. Βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό. Το κράτος ωθεί τα άτομα προς την ένταξη αντί να παρέχει υπηρεσίες ως αντίβαρο στις κοινωνικές

ανισότητες. Έμμεσα ο εργασιακός χώρος μετατρέπεται σε χώρο κοινωνικού αποκλεισμού και διαμόρφωσης τρόπων υποταγής στους εργοδότες.

Η οικιακή εργασία χαρακτηρίζεται από έλλειψη δικαιωμάτων και κύρους και ασαφώς προκαθορισμένα καθήκοντα που καθιστούν τις εργαζόμενες μετανάστριες εύάλωτο εργατικό δυναμικό και αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους εργοδότες. Λόγω των δυσκολιών πρόσβασης συνδέονται με άτυπα οικονομικά και πολιτισμικά δίκτυα προστασίας της παραοικονομίας που εγκλωβίζουν τις γυναίκες σε μηχανισμούς διαβίωσης και κάνουν τη μελλοντική τους ένταξη σχεδόν αδύνατη. Ο εργοδότης είναι ο κύριος υπεύθυνος για την κοινωνική και ιατρική ασφάλιση των μεταναστριών εργατριών. Η εργαζόμενη πολλές φορές δεν έχει κοινωνικά δικαιώματα στον εργασιακό χώρο αλλά ούτε και την επιλογή άλλου εργοδότη. Η κατάσταση αυτή καταδεικνύει υποβόσκουσα κοινωνική, συναισθηματική ή άλλη μορφή σύνδεσης της οικιακής εργάτριας με τους εργοδότες με παντελή έλλειψη ορίων εργασίας και απασχόλησης.

Τέλος, οι έντονες διαρθρωτικές αλλαγές στις τοπικές αγορές της ελληνικής επαρχίας συνέβαλαν στην αυξημένη εποχική εργασία που προσέλκυσε μεγάλο πληθυσμό ανδρών μεταναστών. Η ζήτηση για άτυπη εργασία «ανειδίκευτου» εργατικού δυναμικού, ευέλικτου και χαμηλού κύρους αυξήθηκε. Παράλληλα η προσφορά στην Ελληνική οικονομία είναι συμπληρωματική στην αγοράς εργασίας του ελληνικού εργατικού δυναμικού καθώς εργάζονται σε θέσεις που δεν επιθυμούν και δεν αποδέχονται οι Έλληνες εργαζόμενοι

Λέξεις κλειδιά: μετανάστευση, εργατικό δυναμικό, αγροτική εργασία, οικιακή εργασία

Abstract

The current thesis deals with the agricultural and domestic employment of migrants in Greece. The available demographic data as well as the interviews suggest that there is a large workforce, consisting mainly of women and children. For the needs of the thesis, the relationship between two variables, migration and workers (domestic and agricultural workers) was studied, both of which are traditional occupations.

For the collection of qualitative data, the face-to-face interview was selected based on an interview guide, with questions according to the initial hypothesis, the theoretical framework and the thematic units had to be covered. The axes of the interview guide as formed after the pilot interview are the demographic data (gender, age, lifestyle in the country of origin, reasons that led to migration), working conditions (benefits, problems, receiving instructions and orders, etc.) and suggestions for improving the situation. It was implied intentional sampling and two people, 1 man and 1 woman, who met the sampling requirements of the interview were selected. The interviews took place in the second half of December 2020. The analysis of the qualitative data was based on the thematic content analysis which leads to a controlled and systematic coding of the answers.

According to the analysis, migratory flows to Greece were limited until the 1980s and intensified from the early 1990s with the collapse of the former Soviet Union and the fall of the regime in Albania.

Immigrants are employed in low-skilled or unskilled activities, manually performed (in the agricultural or service sector) with low wages, flexible working hours without insurance or other benefits. Their inclusion can be perceived through the dipole that oscillates between rights and prohibition on the one hand and cultural contact (hope and (un)security) on the other. They experience social exclusion. The state pushes individuals towards inclusion instead of providing services as a counterweight to social inequalities. Indirectly, the work place becomes a place of social exclusion and formation of submission ways to employers.

Domestic work is characterized by lack of rights and prestige and unclear predetermined tasks that make migrant workers vulnerable and exploited by

employers. Due to access difficulties, they are linked to informal economic and cultural networks to protect the informal economy, trapping women in livelihoods and making their future inclusion almost impossible. The employer is primarily responsible for the social and medical insurance of migrant workers. The employee has often no social rights in the workplace not even the choice of another employer. This situation demonstrates an underlying social, emotional or other form of connection of the domestic worker with the employers with a complete lack of work and employment boundaries.

Finally, the intense structural changes in the local markets of the Greek province contributed to the increased seasonal work that attracted a large population of male immigrants. Demand for informal work of “unskilled”, flexible and low-profile workforce has increased. At the same time, the offer to the Greek economy is complementary to the labor market of the Greek workforce as they work in positions that Greek employees do not want and do not accept.

Keywords: migration, workforce, agricultural work, domestic workers

Εισαγωγή

Θεωρητικό Υπόβαθρο

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια πιλοτική ανάλυση με εστίαση στη διάσταση της παραδοσιακής εργασίας στη χώρα, η οποία λόγω εκτάκτων συνθηκών πανδημίας COVID-19 κατέληξε σε δύο συνεντεύξεις και σε λιγότερη από την προσδοκώμενη θεωρητική ανάλυση. Κατά συνέπεια δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην εσωτερική οικιακή εργασία, ενώ παραλληλίζονται τα επαγγέλματα του αγροτοεργάτη και της εσωτερικής οικιακής εργάτριας στο σημείο όπου αποτελούν και τα δύο παραδοσιακά επαγγέλματα με κοινά σημεία στην προσωπική επαφή με τον εργοδότη. Οι σχέσεις εργασίας λαμβάνουν μια κοινωνική διάσταση στη σχέση με την κοινότητα, την οικογένεια και το σπίτι του εργοδότη.

Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής *«...μετανάστευση ονομάζεται η μετακίνηση πληθυσμών από έναν τόπο προς έναν άλλο με σκοπό τη μόνιμη ή ημιμόνιμη εγκατάσταση σε αυτόν»* (Εμκε-Πουλοπούλου, 2007). Εναλλακτικά, θα μπορούσε να οριστεί ως η είσοδος / εισροή μεταναστών σε μία χώρα, δηλαδή η άφιξη μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων από την αλλοδαπή, για εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής με σκοπό τη συνεχή προσπάθεια των ατόμων για βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου (Παπαδοπούλου και Μπάγκαβος, 2006). Είναι μία από τις βασικές δημογραφικές διαδικασίες που συνεπάγεται την τεχνητή ανανέωση και φθορά ενός πληθυσμού, σε αντίθεση με τη γεννητικότητα και τη θνησιμότητα, που έχουν σχέση με τη φυσική ανανέωση και τη φθορά ενός πληθυσμού.

Ως προς τα κίνητρα της μετανάστευσης μπορούν να είναι οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά. Οι μετανάστες αναζητούν καλύτερη τύχη και καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασία, βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης και κοινωνική αποκατάσταση. Οι λόγοι επίσης μπορεί να είναι κοινωνικοί, πολιτικοί, θρησκευτικοί, φυσικές καταστροφές, αύξηση των αναγκών, υγεία, παιδεία και τέλος τεχνολογική και επιστημονική εξέλιξη (Εμκε-Παυλοπούλου, 2007).

Ως προς τον ρόλο των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας από τη μια πλευρά υπάρχει φόβος και ανταγωνισμός των Ελλήνων εργαζομένων για τους

μετανάστες στην αγορά εργασίας και τις πιθανές αρνητικές συνέπειες στις ευκαιρίες απασχόλησης και τις αμοιβές. Από την άλλη, υποστηρίζεται ότι υπάρχει ζήτηση μεταναστών για εργασία σε ορισμένους κλάδους της οικονομίας που δεν καλύπτονται από τη διαθέσιμη προσφορά εργασίας των ημεδαπών. Έτσι, το ερώτημα συνίσταται στο κατά πόσο οι μετανάστες και οι Έλληνες εργαζόμενοι είναι υποκατάστατοι ή συμπληρωματικοί συντελεστές της παραγωγικής διαδικασίας. Στην πρώτη περίπτωση, η μετανάστευση υπονομεύει τις θέσεις εργασίας των Ελλήνων ενώ στη δεύτερη η παρουσία και η εργασία των μεταναστών λειτουργεί υπέρ των ημεδαπών (Κανελλόπουλος και Πετραλιά, 2010).

Προβληματισμός διπλωματικής

Οι μετανάστες εργάζονται στις κατασκευές, ως οικιακοί βοηθοί, σε μεταποιητικές βιομηχανίες, στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, σε ξενοδοχεία και εστιατόρια και στη γεωργία-κτηνοτροφία. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (2011) οι περισσότεροι μετανάστες εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες και ως ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούμενοι σε συναφή επαγγέλματα (Κρητικίδης, 2008; Μητράκος, 2016).

Στον αγροτικό τομέα υπάρχει προσφορά εργαζομένων και συνήθως οι μισθοί είναι σχετικά χαμηλοί. Η ζήτηση εργασίας στον πρωτογενή τομέα χαρακτηρίζεται από εποχικότητα και καλύπτεται ευκολότερα από οικονομικούς μετανάστες που δεν επιδιώκουν μακροχρόνια σχέση εργασίας.

Η οικιακή εργασία και η φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων μπορεί να λειτουργεί και ως συμπληρωματική πηγή εσόδων για την οικογένεια των μεταναστών. Οι εργαζόμενες (γυναίκες κυρίως) αποδέχονται τους όρους της έμμισθης οικιακής εργασίας, της φροντίδας ηλικιωμένων και/ή της οικόσιτης (εσωτερικής) εργασίας (Lazaridis, 2000). Η παραμονή τους αντανακλά την επιθυμία τους να έχουν ένα δικό τους σπίτι που να ζήσουν με την οικογένειά τους. Στην Ελλάδα, σε άσχημες συνθήκες διαβίωσης, ασχολούνται αρχικά με την καθαριότητα του δικού τους σπιτιού στο οποίο τις περισσότερες φορές ζουν πολλοί άντρες. Παράλληλα η εξεύρεση εργασίας, λόγω της μεταναστευτικής πολιτικής και διακρίσεων είναι δύσκολη οπότε η οικιακή

εργασία, με λιγότερα καθήκοντα και υψηλότερο μισθό αποτελεί τη βέλτιστη επιλογή που τους δίνει περισσότερες ελευθερίες και έλεγχο της κατάστασης. Η οικιακή εργασία δεν τις κάνει να αισθάνονται «εργαλεία» αφού οι ίδιες επιλέγουν τα σπίτια στα οποία θα εργαστούν και τους ανθρώπους που θα συνεργαστούν. Άλλες γυναίκες (π.χ. αυτές από την Ουκρανία) έχουν συγκεκριμένο εργασιακό αντικείμενο και καθήκον που περιλαμβάνει και την κοινωνική και προσωπική άμεση εξάρτηση της εργαζόμενης από την εργοδότη (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Πολλοί αδυνατούν να εισέλθουν στην νόμιμη αγορά εργασίας λόγω της αυξημένης γραφειοκρατίας αλλά και λόγω της δομής της ελληνικής αγοράς εργασίας (εκτεταμένη παραοικονομία, μικρού / μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, οικογενειακού χαρακτήρα) (Κασίμης και Παπαδόπουλος, 2012).

Γενικότερα, υπάρχει η άποψη ότι η άφιξη των μεταναστών διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην αναδιάρθρωση και επέκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των εργασιακών σχέσεων στις αγροτικές περιοχές. Αποτέλεσαν ευέλικτο και φθινό εργατικό δυναμικό χωρίς βέβαια να αντικαθιστούν τους γηγενείς. Ταυτόχρονα βελτίωσαν την οργάνωση και διαχείριση των γεωργικών επιχειρήσεων, απαλλάσσοντας τα μέλη των οικογενειακών επιχειρήσεων από τις χειρωνακτικές εργασίες.

Από την άλλη, υπάρχει η αντίθετη άποψη που θεωρεί ότι η εισροή των μεταναστών αύξησε την ανεργία των Ελλήνων σε θέσεις ανειδίκευτων και χαμηλής εξειδίκευσης εργατών. Επιπλέον, ίσως λειτούργησαν σε βάρος των φτωχότερων τάξεων κάνοντας εντονότερη τη «ζουγκλοποίηση» της αγοράς εργασίας εις βάρος των γηγενών εργαζομένων, που για να μην χάσουν τη δουλειά τους αναγκάζονταν να υποκύψουν στις απαιτήσεις των εργοδοτών που σχετίζονται με μισθούς, ωράρια και συνθήκες εργασίας (Κολοβός, 2003).

Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι να μελετήσει τη σχέση δύο μεταβλητών, της μετανάστευσης και των εργατών (οικιακές εργάτριες, αγροτοεργάτες) που και τα δύο αποτελούν παραδοσιακά επαγγέλματα.

Στόχοι της εργασίας που πρέπει να ικανοποιηθούν είναι:

- Να μελετηθεί το ιστορικό υπόβαθρο των δύο επαγγελμάτων.
- Να εξηγηθούν οι συνθήκες που οδήγησαν τους μετανάστες σε αυτά τα επαγγέλματα.
- Να παρατεθούν οι λόγοι που τους κρατάνε σε αυτά.
- Να αναλυθούν οι διαφορές τους από τους Έλληνες αγροτοεργάτες και τις Ελληνίδες οικιακές εργάτριες.

Μετανάστευση

Ιστορική υπόβαθρο των δύο επαγγελματίων – ελληνική πραγματικότητα

Τόσο τα διαθέσιμα δημογραφικά δεδομένα όσο και οι προφορικές μαρτυρίες υποδηλώνουν ότι υπάρχει ένα αρκετά μεγάλο εργατικό δυναμικό, που αποτελείται κυρίως από γυναίκες και παιδιά. Οι ρίζες αυτής της ομάδας βρίσκονται ουσιαστικά στην αγροτική κοινωνία και στην αστική εργατική τάξη (Bada και Hantzaroula 2017).

Στην Ελλάδα, η αγροτική οικογένεια διαδραμάτισε ηγετικό ρόλο στην οργάνωση της παραγωγής λόγω της οικογενειακής ιδιοκτησίας. Για να καλύψει τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της, η οικογένεια εξαντλούσε πρώτα την εργατική της δύναμη με βάση το φύλο και την ηλικία των μελών και εκμεταλλεύομενη τους βασικούς πόρους της (γη και ζώα). Ωστόσο, αυτή η επένδυση του οικογενειακού εργατικού δυναμικού σε μικρές ιδιοκτησίες δεν εξασφάλιζε αυτάρκεια (Bada και Hantzaroula, 2017).

Για να επιβιώσουν και να διατηρήσουν την οικογενειακή περιουσία υιοθέτησαν διάφορες στρατηγικές και δεσμεύτηκαν στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις και στις πολιτιστικές αξίες. Οι γυναίκες έπαιρναν το μερίδιό τους στον πλούτο της οικογένειας, ως προίκα, όχι στη γη ή στα ζώα αλλά στην κινητή περιουσία (Bada και Hantzaroula, 2017). Η εργασία εκλαμβάνεται όχι μόνο ως οικονομική αλλά και ως αναφορά στις κοινωνικές σχέσεις στο φύλο, την εθνική και την ιστορική τους διάσταση. Παίρνει ένα διευρυμένο, πολύπλοκο και σχεδόν ζωντανό περιεχόμενο εμπλουτισμένο με κοινωνική δράση και πολιτιστικές παραμέτρους (Bada και Hantzaroula 2017).

Από την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, η οικιακή εργάτρια από το χωριό αντικατοπτρίζει όχι μόνο τις αντιφάσεις που βασίζονται στο φύλο και την τάξη, αλλά και τις αλλαγές στις οικονομικές και πολιτιστικές ισορροπίες μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου. Προκειμένου να επιβιώσουν, ένας αυξημένος αριθμός αγροτικών νοικοκυριών έπρεπε να μειώσει τον αριθμό των ατόμων που τρέφονταν και αυτό σήμαινε συχνά την αποστολή των κοριτσιών μακριά για εργασία στην οικιακή υπηρεσία. Η ατομική μετανάστευση κοριτσιών και η απασχόλησή τους στην εγχώρια αγορά υπηρεσιών ήταν η αναπόφευκτη λύση για τα αγροτικά νοικοκυριά να

επιβιώσουν και να εξουδετερώσουν την κρίση που αντιμετώπιζε ο ευρύτερος αγροτικός κόσμος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η απόφαση για τα κορίτσια και τις γυναίκες να εγκαταλείψουν τα οικογενειακά σπίτια και τα χωριά τους και να αναλάβουν υπηρεσία εναπόκειται στα αρσενικά μέλη των οικογενειών τους και στους πατέρες τους, ιδίως, οι οποίοι έπαιρναν τα χρήματα από την εργασία των θυγατέρων τους (Bada και Hantzaroula, 2017).

Οι γυναίκες ήταν σχεδόν πάντα η πρώτη επιλογή ως υπηρέτριες. Η ζήτηση για μισθωτή εργασία ικανοποιήθηκε από κορίτσια και νεαρές γυναίκες που προέρχονταν από τα νησιά των Κυκλάδων (Ανδρος, Τήνος, Νάξος, Κέα) και τις γειτονικές αγροτικές περιοχές της Αττικής (Mansolas, 1881). Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1910, το 27% του συνολικού γυναικείου εργατικού δυναμικού εργάστηκε σε νοικοκυριά και το 36% στη βιομηχανία (Hantzaroula, 2012). Το φθινό και άμεσα διαθέσιμο εργατικό δυναμικό στα εργοστάσια συντηρήθηκε από γυναίκες πρόσφυγες, εσωτερικούς μετανάστες και παιδιά (Bada και Hantzaroula, 2017).

Στον αγροτικό τομέα, η άφιξη των μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του 1990 συνέπεσε με την αυξημένη τάση των νέων σε ηλικία απασχολουμένων της υπαίθρου να εγκαταλείψουν την οικογενειακή γεωργική επιχείρηση προς αναζήτηση καλύτερα αμειβόμενης εργασίας, αυξημένου κύρους, στα αστικά κέντρα. Φαίνεται ότι η μετανάστευση ήταν καταλυτική για την επιβίωση και την ανάπτυξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Οι μετανάστες κάλυψαν ελλείψεις σε εργατικά χέρια σε παραγωγικούς τομείς της υπαίθρου (Καψάλης, 2020).

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και έως τις δεκαετίες του 1960, η αστικοποίηση στην Ελλάδα περιλάμβανε γυναίκες και παιδιά που προορίζονταν για την οικιακή εργασία (Bada και Hantzaroula, 2017). Ο οικιακός υπάλληλος είναι η πεμπτουσία της γυναικείας μετανάστευσης. Πληροφορίες για την κλίμακα αυτού του τομέα εργασίας διατίθενται από την εθνική απογραφή του 1861. Από τους δύο τύπους απασχόλησης που καταγράφονται ως «μόνο για γυναίκες» σε αυτήν την απογραφή, η μία είναι η υπηρέτρια και η άλλη είναι η μαία. Μέχρι την περίοδο του μεσοπολέμου, οι γυναίκες μετανάστευσαν στην πόλη ως επί το πλείστον σε ατομική βάση, αν και οι παραμονές τους είχαν προγραμματιστεί από τις οικογένειές τους. Είναι πιθανό οι υπηρέτριες να συνέβαλαν και στην εξωτερική μετανάστευση. Αν και δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία

για αυτό φαίνεται ότι ένας σημαντικός αριθμός γυναικών αναζητούσαν εργασία σε πόλεις εκτός Ελλάδας (Σάλιμπα, 2004; Bada και Hantzaroula, 2017).

Ο αυξανόμενος αριθμός υπαλλήλων τον 19^ο αιώνα συνδέθηκε με την επέκταση της μεσαίας και της κατώτερης αστικής τάξης της Αθήνας και, ιδιαίτερα με τη δημιουργία ενός αστικού μοντέλου κοινωνίας και οικογενειακής ζωής (Σάλιμπα, 2004; Hantzaroula, 2012). Ήταν η εποχή που η ελληνική κοινωνία γνώρισε το καπιταλιστικό σύστημα ως μέρος του εκσυγχρονισμού της και οι γυναίκες δεν επαρκούσαν να καλύψουν τις ανάγκες (Hantzaroula, 2012; Bada και Hantzaroula, 2017). Η πρόσληψη όσο το δυνατόν περισσότερων υπηρετιών ήταν μια κοινωνική και συμβολική πρακτική που χρησίμευε για να δείξει τον πλούτο και την κοινωνική θέση της αστικής οικογένειας. Επιπλέον, χρησίμευσε ως μέσο για τον επικεφαλής της οικογένειας να επιδειξεί την ικανότητά του να απομονώσει τη γυναίκα, τις κόρες και τις αδελφές του στην ασφάλεια του σπιτιού τους (Bada και Hantzaroula, 2017).

Οι εξελίξεις στις αστικές κοινωνικές σχέσεις παρήγαγαν έναν αυστηρό καταμερισμό εργασίας με βάση το φύλο και την τάξη, δημιουργώντας ένα αστικό μοντέλο οικογένειας και οικογενειακής ηθικής που αργότερα εξαπλώθηκε σε όλη την Ελλάδα. Σαφής ήταν η διάκριση ιδιωτικών και δημόσιων κόσμων και του περιορισμού των γυναικών «στα καθήκοντα του νοικοκυριού», τη δημιουργία οικογένειας, την προίκα και την τάση για αστική κατοικία. Τα χαρακτηριστικά και οι τρόποι εσωτερικής μετανάστευσης δείχνουν το γυναικείο πρόσωπο της μετανάστευσης, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ένταξη των οικογενειών και των μελών τους στην πόλη και στην ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων (Bada, 2006; Bada και Hantzaroula 2017).

Η Αθήνα, μία πόλη με κυρίαρχο μικροαστικό πληθυσμό, δεν μπορούσε να αντέξει οικονομικά τους οικιακούς υπαλλήλους (Skaltsa 1983) που η αύξηση της ζήτησης και της προσφοράς τους οφείλεται στο ότι οι ανώτερες και μεσαίες τάξεις της πόλης απασχολούσαν πολλές υπηρέτριες. Στο πρόσωπο της γυναίκας υπηρέτριας εμφανίστηκε η ταυτότητα της κυρίας του σπιτιού και επιβεβαίωσε την αστική της θέση. Μια μορφή γυναικείας -αλλά ταξικής- δύναμης συνέδεε τις αστικές γυναίκες με τη δημόσια σφαίρα και εκδηλώθηκε μέσω φιλανθρωπίας, ελέγχου ή προστατευτικών λόγων και καθηκόντων (Bada και Χατζαρούλα, 2017).

Η στρατιωτική χούντα (1967-1973) στην Ελλάδα εισήγαγε το σύστημα επισκεπτών εργαζομένων, για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Στην πραγματικότητα θεωρούσαν ότι η Ελλάδα σύντομα θα «εξευρωπαϊσθεί και θα μετατραπεί σε Γερμανία του Νότου» (Psimmenos 1998a; Psimmenos and Georgoulas 2002; Emke-Pouloroulou 2007). Με διμερείς συμφωνίες, ξεκίνησε ένα σύστημα ποσοστώσεων για εισροές εργαζομένων από τη Βόρεια Αφρική, τη Μέση Ανατολή και άλλες χώρες που, πολιτικά ή βιομηχανικά, είχαν οφέλη από τη δημιουργία σχέσεων με το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς (π.χ. Φιλιππίνες, Ιράκ) (Psimmenos, 2017).

Μαζί με τους μετανάστες βιομηχανικούς χειρώνακτες εργαζόμενους και ως μέρος του συστήματος επισκεπτών εργαζομένων, γυναίκες και άνδρες μετανάστες εργάτες εμφανίστηκαν στην ελληνική αγορά εργασίας. Γυναίκες από το Λίβανο και την Αίγυπτο προσλήφθηκαν από πρακτορεία για να εργαστούν σε καμπαρέ της Αθήνας ως καλλιτέχνες ή συνοδοί, ενώ εργαζόμενοι και των δύο φύλων (κυρίως από την Απω Ανατολή και τις πρώην αφρικανικές αποικίες) εργάζονταν ως εσωτερικοί υπάλληλοι (Petronoti and Zarkia, 1998). Επίσης γυναίκες από την Ευρώπη εργάστηκαν ως φροντιστές παιδιών αν και εκτελούσαν καθήκοντα παρόμοια ή πανομοιότυπα με εκείνα των οικιακών εργαζομένων (προσωπική φροντίδα, συντήρηση σπιτιού, διδασκαλία γλωσσών κ.λπ.) (Cavounidis, 2002; Maratou-Alipranti, 2007; Psimmenos, 2017).

Στη δεκαετία του 1990 η φτηνή εργατική δύναμη των μεταναστών, σε συνδυασμό με την αύξηση των ποσοστών ανεργίας, οδήγησε στη μεγάλη μείωση του κόστους παραγωγής μέσω της μείωσης του (άμεσου και έμμεσου) κόστους εργασίας. Έτσι, υπολογίζεται ότι η μετανάστευση συνέβαλε στη μείωση του πληθωρισμού, ενώ ταυτόχρονα, οι μετανάστες εργαζόμενοι, λειτουργώντας ως κρυφός παραγωγικός πόρος της οικονομίας, συνέβαλαν στη διαμόρφωση του ΑΕΠ (Καψάλης, 2020).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι μετανάστριες ήταν σχεδόν το ήμισυ του πληθυσμού των εργαζομένων μεταναστών: 1 στα 12 απασχολούμενα άτομα στην Ελλάδα το 1994, ή 6-6,3%, σύμφωνα με την απογραφή του 1991, όπως εκτιμάται από τον Οργανισμό Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) (SOREMI, 1995; Baldwin, 2004). Η πλειοψηφία αυτών των γυναικών (περισσότερες από το 80%)

απασχολούνταν από ιδιωτικά νοικοκυριά ως φροντιστές, καθαριστές και σύντροφοι ή παιδικοί φροντιστές (Baldwin, 2004; Maratou-Alipranti, 2007; Psimmenos, 2017).

Έτσι, παρατηρείται άνοδος των «μεταναστευτικών θέσεων εργασίας» όπου ορισμένες θέσεις εργασίας στην Ελλάδα προορίζονται κυρίως για μετανάστες. Αυτό αντιτίθεται στις προηγούμενες εργασιακές πρακτικές που διακρίνουν τους μετανάστες ή τις εθνοτικές μειονότητες από άλλους εργαζόμενους βάσει των συνθηκών απασχόλησης και των δικαιωμάτων υπηκοότητας και όχι των τύπων εργασίας (Psimmenos and Georgoulas, 2002; Kanellopoulos, et al. 2006). Έτσι, ορισμένες θέσεις εργασίας μπορούν εύκολα να αναγνωριστούν σήμερα ως «εργασία των μεταναστών», γιατί, τελικά, η πλειονότητα των εργαζομένων (αν όχι όλοι) που απαρτίζουν το εργατικό δυναμικό σε αυτές τις οικονομικές δραστηριότητες είναι μετανάστες (Psimmenos, 2017).

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που ξεκίνησε το 2008, άγγιξε την Ελλάδα επηρεάζοντας την οικονομία της που εισήλθε σε φάση ύφεσης, με συνεχή μείωση της παραγωγής, αύξηση της ανεργίας, μείωση του ατομικού εισοδήματος και υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου. Το νέο οικονομικό περιβάλλον που διαμορφώθηκε επηρέασε τους μετανάστες που ολοένα και με μεγαλύτερη, συγκριτικά με το παρελθόν, συχνότητα γίνονταν δέκτες αντιδράσεων.

Από το 2009, οι μετανάστες οικιακοί εργαζόμενοι στην Ελλάδα ανέπτυξαν μια αίσθηση του εαυτού τους με βάση την εργασιακή εμπειρία, την υπηρεσία, το φύλο και την εθνικότητά τους (Ψημμένος, 2013). Για σχεδόν είκοσι πέντε χρόνια (από το 1990), αυτή η αίσθηση επικεντρώθηκε στην παροχή οικιακής φροντίδας και καθαριότητας, και γενικότερα, σε ό,τι απαιτείται από τους υπαλλήλους καθώς εργαζόνταν στο περιθώριο της αγοράς εργασίας υπό συνθήκες που καθορίζονται από τις οικογένειες που τις απασχολούσαν (Psimmenos, 2017).

Έως το 2014 κυρίαρχο ζήτημα είναι η συμπεριφορά και οι επιλογές των μεταναστών απέναντι στην ανεργία και την οικονομική κρίση. Φαίνεται να κυριαρχεί η άποψη ότι οι δυσμενείς επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση και στα εισοδήματα των μεταναστών θα τους οδηγήσουν σε φυγή είτε προς τις χώρες καταγωγής τους είτε προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες με ηπιότερες δημοσιονομικές συνέπειες. Η Ελλάδα αποκτά μια «διπλή ιδιότητα» καθώς είναι ταυτόχρονα χώρα

υποδοχής μεταναστών και χώρα αποστολής είτε νέων υψηλής ειδίκευσης είτε μεταναστών που εγκαταλείπουν τη χώρα λόγω της κρίσης (Ζωγραφάκης και Κασίμης, 2014; Καψάλης, 2020).

Χώρες προέλευσης και σύνθεση μεταναστών

Τη δεκαετία του 1990, οι Έλληνες από την πρώην ΕΣΣΔ, Πολωνοί, Ρουμάνοι, Βούλγαροι και Αλβανοί συνήθως απασχολούνται σε επισκευές και κατασκευές σπιτιών, εργάζονται ως βοηθοί, εκτελώντας βαριά, χειρωνακτικά καθήκοντα κάτω από τον έλεγχο των Ελλήνων (Kassimati et al., 1992). Από την άλλη πλευρά, οι Πακιστανοί και οι Ινδοί συνήθως απασχολούνται στις καλλιέργειες και χωρίζονται σε ξεχωριστές ομάδες εργασίας βάσει των δεξιοτήτων που διαθέτουν και της δικής τους κοινωνικής δικτύωσης (Lianos et al., 1996; Κασιμάτη, 1997; Kassimis et al., 2003). Συχνά προσλαμβάνονται από μισθωτές αγροκτημάτων για να εργαστούν στις καλλιέργειες σε μεγάλα κτήματα. Εκτελούν δύσκολα καθήκοντα, σκάβουν, μαζεύουν τις συγκομιδές και συχνά εργάζονται από την αυγή έως το σούρουπο, ενώ ζουν στο αγρόκτημα και πληρώνονται κυρίως σε είδος με τρόφιμα, ρούχα και στέγη και όχι με μετρητά. Στο παρελθόν, το μεγαλύτερο μέρος αυτής της αγροτικής εργασίας το πραγματοποιούσε η οικογένεια του αγρότη, μισθωμένοι εργάτες και άλλες εθνοτικές ομάδες (π.χ. Ρομά, Μουσουλμάνοι Έλληνες, πρόσφυγες) (Petrou, 2005, 2008, 2012; Psimmenos, 2017).

Οι γυναίκες μετανάστριες, συνήθως απασχολούνται στη βιομηχανία αναψυχής και σεξ, ως καθαρίστριες και σε μια ποικιλία οικιακών υπηρεσιών ενώ αποτελούν το σημαντικότερο εργατικό δυναμικό σε υπηρεσίες που σχετίζονται με την τουριστική βιομηχανία. Στο παρελθόν, τα περισσότερα από αυτά τα καθήκοντα ασκούσαν αποκλειστικά από Ελληνίδες που ήταν εσωτερικές μετανάστριες, ανύπαντρες μητέρες ή νεαρά κορίτσια από μεγάλες οικογένειες, και Gastarbeiter workers στη δεκαετία του 1970 (Hantzaroula, 2012; Bada and Argyrou, 2013).

Έως το 2010, οι μετανάστες στην Ελλάδα προέρχονται από 120 χώρες με την Αλβανία να κατέχει μεγάλο ποσοστό στις χώρες προέλευσης και ακολουθούσαν οι υπόλοιπες Βαλκανικές χώρες (Βουλγαρία, Ρουμανία). Αυτό υποδηλώνει ότι η

γεωγραφική εγγύτητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα υποβοήθησης του μεταναστευτικού ρεύματος προς μια χώρα υποδοχής. Ακολουθούν μετανάστες από τις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Ουκρανία, Γεωργία, Ρωσία, Αρμενία) και κάποιες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Τσεχία, Πολωνία, Ουγγαρία). Πέραν της Ευρωπαϊκής Ηπείρου εμφανίζονται μετανάστες από την Ινδοπακιστανική χερσόνησο (Ινδία, Πακιστάν, Μπαγκλαντές) και τις Αραβικές χώρες (Αίγυπτος, Συρία, Ιράκ) (Lazaridis, 2000).

Από τα μέσα του 2015 η Ελλάδα άρχισε να δέχεται ένα μεγάλο κύμα προσφύγων και μεταναστών που διογκώθηκε και συνεχίστηκε τα επόμενα έτη (Κασιμάτη και Παναγιωτοπούλου, 2018). Ο μεγαλύτερος αριθμός των μεταναστών εισήλθαν στη χώρα παρανόμως, μέσω των νησιών του Αιγαίου και των τουρκικών παραλιών, των Ιονίων νησιών, των χερσαίων συνόρων με την Τουρκία και την Αλβανία. Η Ελλάδα βρίσκεται αντιμέτωπη με νέες μεταναστευτικές ροές από την Ασία και την Αφρική. Οι μετανάστες προέρχονται κυρίως από τη Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράν. Από αυτούς, η πλειονότητα ήταν άνδρες και λιγότερες γυναίκες και παιδιά (Υπηρεσία Άσυλου, 2017; Κασιμάτη και Παναγιωτοπούλου, 2018). Είναι επίσης βασική χώρα εισόδου-υποδοχής των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών στην ΕΕ ενώ η Βουλγαρία, η Ουγγαρία, η Σερβία, η Κροατία, η Σλοβακία και η πΓΔΜ αποτελούν σημαντικές χώρες διέλευσης με προορισμό τη Γερμανία, την Αυστρία και τη Γαλλία (Κασιμάτη και Παναγιωτοπούλου, 2018).

Έντονο είναι το ενδιαφέρον για τον μεγάλο αριθμό νεοεισερχόμενων μεταναστών, καθώς και τις επιδράσεις της μαζικής εισόδου τους στην ελληνική αγορά εργασίας. Αν και συγκεκριμένοι κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες εξασφαλίζουν την αποτροπή ξενοφοβικών και ρατσιστικών αντιλήψεων και πρακτικών, τόσο στα νησιά του Αιγαίου όσο και στην ενδοχώρα, οι επίσημες θεσμικές παρεμβάσεις χαρακτηρίζονται από αμηχανία (Καψάλης, 2020).

Χωροταξικά, οι μετανάστες εγκαθίστανται στην περιφέρεια Αττικής ενώ παρουσιάστηκε συγκέντρωση σε συγκεκριμένες περιφέρειες και νομούς με έντονη γεωργική δραστηριότητα (κυρίως άνδρες) και περιοχές στις οποίες επικρατούσαν ο τουρισμός και οι υπηρεσίες (κυρίως γυναίκες).

Αν και αρχικά το ποσοστό των μεταναστριών ήταν χαμηλό σταδιακά, ο αριθμός των γυναικών που μετανάστευαν αυξήθηκε. Πολλές δεν μεταναστεύουν στο πλαίσιο της οικογενειακής επανασύνδεσης αλλά αυτόνομα, ως αρχηγοί οικογενειών, με στόχο την εύρεση εργασίας (Κασιμάτη και Μουσούρου, 2007). Φαίνεται λοιπόν μια τάση «θηλυκοποίησης» της μετανάστευσης (Ψημμένος, 1996).

Ως προς το φύλο, οι Αλβανοί μετανάστες δεν παρουσιάζουν διαφορές αν και υπάρχει μια μικρή υπεροχή των αντρών ως προς τις γυναίκες. Όμως κάποιες εθνικότητες παρουσιάζουν εξαιρετικά μεγάλες διαφορές ανάμεσα στον γυναικείο και τον αντρικό πληθυσμό. Για παράδειγμα οι Πακιστανοί μετανάστες αποτελούνται κυρίως από άντρες και πολύ λιγότερο από γυναίκες ενώ στους Ρώσους συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο με σημαντική υπεροχή των γυναικών. Για τις Ρωσίδες, η άτυπη έμμισθη οικιακή εργασία έγινε πεδίο απασχόλησης των περισσοτέρων. Ανάλογα και στις γυναίκες από τις Φιλιππίνες όπου παρουσιάζεται μεγαλύτερο ποσοστό γυναικείας μετανάστευσης στη χώρα μας (Κασιμάτη και Μουσούρου, 2007). Πρόκειται κυρίως για γυναίκες μόνες, άγαμες με ισχυρές σχέσεις με τους συγγενείς τους στη χώρα προέλευσης. Η γνώση της αγγλικής γλώσσας και το καθολικό τους θρήσκευμα τις καθιστούσαν ιδανικές και ως «εσωτερικές» για τη φροντίδα ηλικιωμένων ή ανήλικων παιδιών.

Οι γυναίκες από την Αλβανία εργάστηκαν και αυτές ως οικιακοί βοηθοί ή σε αγροτικές εποχικές υπηρεσίες (Ψημμένος, 1996). Οι συνθήκες εργασίας ήταν απάνθρωπες, με ελάχιστη αμοιβή και χωρίς κανένα δικαίωμα. Η περιθωριοποίηση αυτή απέκλειε τις κοπέλες από οποιαδήποτε προοπτική κοινωνικής ένταξης στη χώρα υποδοχής αλλά και δυνατότητα επιστροφής στην πατρίδα τους.

Οι υπόλοιποι Αλβανοί απασχολούνταν κυρίως σε οικοδομές (ως βοηθοί αλλά και σε συνεργεία εργολάβων), σε ημιαγροτικές επιχειρήσεις, στις μεταφορές και ως οικιακοί βοηθοί στα σπίτια της Αθηναϊκής μεσαίας τάξης. Δεν είχαν ιατροφαρμακευτική κάλυψη αλλά ούτε και εργασιακά δικαιώματα (χρόνος εργασίας, απόλυση, αμοιβή κ.λπ.). Αυτό ήταν το μεγάλο πλεονέκτημα για τους Έλληνες εργοδότες ως προς την απασχόληση των Αλβανών (πολλές ώρες απασχόλησης, χαμηλές αμοιβές, μηδενικές εισφορές, δυνατότητα απόλυσης) (Ψημμένος, 1996).

Γενικά, οι μετανάστες εργάζονται κυρίως ως μισθωτοί καθώς είναι δύσκολο να αποκτήσουν το απαιτούμενο κεφάλαιο και να εργαστούν ως αυτοαπασχολούμενοι ή εργοδότες. Στην περίπτωση που φτιάξουν δικές τους επιχειρήσεις, ως προς την εθνικότητα, οι περισσότερες ανήκουν σε Αλβανούς (Τριανταφυλλίδου και Μαρούκης, 2010), Αιγύπτιους και ελάχιστες σε Πακιστανούς και Σύριους ενώ ανάλογα με την εθνικότητα δραστηριοποιούνται σε διαφορετικές επιχειρήσεις π.χ. οι Αλβανοί έχουν κυρίως ψιλικατζίδικα και περίπτερα, οι Πακιστανοί και οι Ινδοί καταστήματα τροφίμων ενώ οι Κινέζοι καταστήματα ένδυσης ή άλλων καταναλωτικών αγαθών (ΕΒΕΑ, 2006).

Αγορά εργασίας

Αίτια μετανάστευσης, ένταξης και παραμονής στα επαγγέλματα

Οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα, μέχρι και τη δεκαετία του 1980, ήταν περιορισμένες και αποτελούνταν κυρίως από οικονομικούς μετανάστες που ο τελικός προορισμός τους ήταν οι προηγμένες χώρες του Δυτικού κόσμου. Η Ελλάδα ήταν η κύρια πύλη εισόδου μεταναστών, ακόμα και παράνομων, που ακολουθούσαν την πορεία από την Ανατολική Μεσόγειο προς την Ευρώπη, τα δυτικά Βαλκάνια και την Ιταλία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η χώρα υποδέχτηκε ένα μικρό αριθμό Ασιατών (Πακιστάν, Φιλιππίνες), Αφρικανών (Αίγυπτος) και Πολωνών μεταναστών που απασχολούνταν κυρίως στον κατασκευαστικό κλάδο, τη γεωργία και τις οικιακές εργασίες. Την ίδια περίοδο η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, με την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η αναδιάρθρωση ορισμένων κλάδων (κατασκευές), ο χαρακτήρας και η εποχικότητα άλλων (π.χ. τουρισμός, γεωργία) και η αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου των Ελλήνων ευνόησαν τη μετανάστευση και τη ζήτηση σε φτηνό εργατικό δυναμικό (Κασίμης και Παπαδόπουλος, 2012).

Η περίοδος μετά το 1980 συνοδεύτηκε από μια ριζική αναταραχή της κοινωνικής οργάνωσης στην Ευρώπη. Όπως και με τους περισσότερους οικιακούς εργαζομένους στο παρελθόν, το ταξίδι που οδήγησε τους μετανάστες εργαζόμενους στην απασχόληση στα ελληνικά νοικοκυριά ξεκίνησε σε μια περίοδο αβεβαιότητας που σχετίζεται με ευρείες αλλαγές στην οικονομία και την κοινωνία. Ωστόσο, η αλλαγή δεν σχετίζεται με τη μηχανοποίηση, την κατανομή του χρόνου παραγωγής και των εργασιών στις βιομηχανίες, την επέκταση των δημόσιων υπηρεσιών ή τη δημιουργία ενός συστήματος Gastarbeiters (επίσημη πρόσκληση εργατών στη Γερμανία) που θα μπορούσε να διευκολύνει τη μετανάστευση. Αντίθετα, οι δεκαετίες του 1980 και του 1990 καθορίστηκαν από την αποβιομηχάνιση, την απορρύθμιση (Kalleberg, 2006), τη συστολή του κράτους πρόνοιας, μια πολιτική μετανάστευσης κλειστών θυρών (Carmel et al., 2012) και την άνοδο της οικονομίας των προσωπικών υπηρεσιών (Dedousopoulos and Koutsoukis, 2011). Στην Ευρώπη, οι βιομηχανικοί εργάτες γνώρισαν νέα καθεστώτα ελέγχου που δεν περιόρισαν τις ευκαιρίες κινητικότητας την ανεργία, αλλά διαχώρισαν τη συλλογική τους λειτουργία και κατανόηση της εργασίας και έδωσαν στους εργοδότες μεγαλύτερο έλεγχο. Το κλείσιμο των εργοστασίων, η μείωση του μεγέθους των εργαζομένων και η άνοδος

των ευέλικτων / εξατομικευμένων τρόπων ελέγχου της εργασίας οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας «αόρατης» τάξης ανθρώπων που δεν ταυτίζεται με τη φτώχεια όσο με την κοινωνική και πολιτική απομόνωσή τους (Pilmott, 1985). Οι απώλειες θέσεων εργασίας και η απορρύθμιση της εργασίας ακολούθησαν μια πτώση στην οργάνωση της εργασίας, μια αλλαγή στην ταυτοποίηση των εργαζομένων με μια δεξιότητα ή μια εργασία, μια απώλεια συντροφικότητας στο χώρο εργασίας και ένα ευρύτερο σύνολο σχέσεων που βοήθησαν τους εργαζόμενους να κατανοήσουν την αξία τους κοινωνία και δημιούργησε μια σύνδεση μεταξύ του τόπου κατοικίας τους και του τόπου εργασίας τους (Ashton and Maguire, 1994). Οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων και των εθνοτήτων στην εργασία και την απασχόληση επέτρεψαν, κυρίως στις γυναίκες την παροχή οικιακής εργασίας (Wolkowitz, 2006). Παράλληλα με αυτές τις αλλαγές, υπήρξε επίσης μια αλλαγή από τον απρόσωπο στο συναισθηματικό και ιδιωτικό έλεγχο που οι εργοδότες θα μπορούσαν να ασκήσουν στους εργαζομένους τους (Felstead, 2001; Psimmenos, 2017).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 τα μεταναστευτικά δεδομένα της χώρας άλλαξαν με την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης που συνοδεύτηκε από μετακινήσεις πληθυσμού προς τις γειτονικές χώρες (Λιανός και Καβουνίδη, 2012). Η Ελλάδα μετατράπηκε σταδιακά από χώρα εξαγωγής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Κομβικό σημείο θεωρείται το έτος 1991, με την πτώση του κουμμουνιστικού καθεστώτος στην Αλβανία και το «άνοιγμα» των συνόρων. Στην χώρα κατοικούσαν μόλις 166.031 αλλοδαποί (απογραφή 1991) και έφθασαν τους 956.007 (απογραφή 2011) (Κασίμης και Παπαδόπουλος, 2012). Όντας απροετοίμαστη, χωρίς προηγούμενες εμπειρίες, παρουσίασε αμυντική στάση απέναντι στους μετανάστες, δημιουργώντας προβλήματα στην αρμονική συμβίωση (Παπαδοπούλου και Μπάγκαβος, 2006). Οι οικονομικοί μετανάστες κάλυπταν τα κενά στην αγορά εργασίας και απασχολούνταν σε θέσεις που απαιτούσαν χαμηλές δεξιότητες και γνώσεις, με χαμηλές αποδοχές και χωρίς ασφάλιση. Η τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας και η ευελιξία στις σχέσεις εργασίας ευνοούσε την απασχόληση των μεταναστών (Κασίμης και Παπαδόπουλος, 2012).

Η Ελλάδα ήταν μία χώρα εξαγωγής εργατικού δυναμικού. Όμως, η γεωγραφική της θέση, η αναβάθμιση του πολιτικοοικονομικού της ρόλου ως κράτους μέλους της Ε.Ε., η βαρύτητα ορισμένων τομέων της οικονομικής δραστηριότητας

καθώς και η ύπαρξη μιας παράλληλης οικονομίας που συχνά τροφοδοτείται με παράνομους μετανάστες, αποτελούν παράγοντες που συνετέλεσαν στο να καταστεί η Ελλάδα πόλος έλξης των μεταναστών (Λαμπριανίδης και συν., 2001; Μπάγκαβος και συν., 2008).

Για τις γυναίκες μετανάστριες οι κοινωνικές συνθήκες του ταξιδιού τους έχουν ιδιαίτερη σημασία και συνδέεται με τις έμφυλες σχέσεις που τις οδηγούν σε συγκεκριμένες επιλογές μεταναστευτικής ροής, σε συγκεκριμένα κοινωνικά δίκτυα και τύπους και μορφές εργασίας. Έτσι, φαίνεται ότι οι γυναίκες οδηγούνται σε συγκεκριμένες χώρες υποδοχής και αγορές εργασίας και έμμεσα ή άμεσα εγκλωβίζεται το γυναικείο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό σε ένα οικονομικό, μεταναστευτικό και κοινωνικό περιθώριο διαφορετικό από τους υπόλοιπους μετανάστες (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Στην πλειονότητά τους οι μετανάστριες μεταναστεύουν ατομικά και όχι οργανωμένα. Αρχικά έρχεται στη χώρα ο σύζυγος και στη συνέχεια με τουριστική βίζα μεταναστεύουν κι οι γυναίκες. Εισέρχονται στη χώρα νόμιμα ή ημι-νόμιμα με την τουριστική βίζα. Στην περίπτωση μη νόμιμης εισόδου στη χώρα, συνήθως υπάρχει ομαδική και καλά οργανωμένη εισροή από γραφεία ή διακινητές μεταναστών. Σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. γυναίκες από την Ουκρανία) βασικό χαρακτηριστικό είναι ομαδική οργάνωση της μετανάστευσης που την ευθύνη έχει κάποιο τουριστικό γραφείο στη χώρα προέλευσης σε συνεργασία με γραφείο στη χώρα υποδοχής. Συνήθως το ποσό που καταβάλλεται χρεώνεται από τα γραφεία και παρακρατείται μηνιαία από μέρος του εισοδήματος της οικιακής εργάτριας ενώ άλλες φορές οι μετανάστριες δανείζονται άτυπα από συντοπίτισσες οικιακές εργάτριες ή γραφεία με την υποχρέωση της αποπληρωμής του δανείου από την εργασία τους (δίνοντας το δικαίωμα παρακράτησης ακόμα και όλου του μηνιαίου εισοδήματός τους). Έτσι, η αποπληρωμή των εξόδων μεταφοράς και απόκτησης τουριστικής βίζας αποτελεί αιτία ώθησης των γυναικών στην εσωτερική οικιακή εργασία (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Βασική αιτία μετανάστευσης είναι η οικογενειακή συνένωση και η κατάσταση στη χώρα προέλευσης ή ακόμα και οικονομικοί λόγοι επιβίωσης, η απουσία ή η διάλυση του έγγαμου βίου. Πολλές γυναίκες θεωρούν την μετανάστευσή τους προσωρινή αν και αργότερα κατανοούν την μονιμότητα της κατάστασης κυρίως λόγω

των παιδιών τους και των αναγκών που αυτά είχαν. Όμως, στους λόγους παραμονής των γυναικών εντάσσονται και οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται με τις εργοδοτικές οικογένειες, οι ανάγκες της οικογένειας των μεταναστριών καθώς και οι συνήθειες και αντιλήψεις ή απόψεις που αναπτύσσονται λόγω των συνθηκών ζωής και εργασίας. Επιπλέον η πλειονότητα των γυναικών παραμένει χωρίς ατομικά δικαιώματα εργασίας και παραμονής στην Ελλάδα. Μετά από πολυετή παραμονή (4-10 έτη) οι γυναίκες εξαρτώνται από το σύζυγό τους για την παραμονή τους στην Ελλάδα και απασχολούνται άτυπα. Οι προσπάθειες νομιμοποίησής τους δεν καρποφόρησαν ή εγκαταλείφθηκαν λόγω έλλειψης ενσήμων ή δικαιολογητικών και της οικονομικής τους αδυναμίας να καλύψουν τις απαιτήσεις των ασφαλιστικών οργανισμών (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Η οικιακή εργασία και η φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων λειτούργησε ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος μαζί με το εισόδημα και τα ασφαλιστικά και προνοιακά δικαιώματα από την εργασία του συζύγου που συνήθως απασχολείτο σε ανθηρούς κλάδους της οικονομίας, όπως, π.χ., οι κατασκευές. Οι εργαζόμενες αποδέχονταν τους όρους της έμμισθης οικιακής φροντίδας ηλικιωμένων και/ή της οικόσιτης (εσωτερικής) εργασίας (Lazaridis, 2000).

Ο όρος «υπηρέτρια» δεν χρησιμοποιείται από τις μετανάστριες γιατί συνδέεται με εσωτερικές οικιακές εργασίες γυναικών που το ήθος και η κουλτούρα τους ή η οικογενειακή τους κατάσταση θεωρείται κατώτερη. Δεν χρησιμοποιείται όμως ούτε από τις εργοδότες γιατί υπονοεί σταθερή σχέση και ευθύνες προς την εργαζόμενη (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Συνθήκες εργασίας και παραμονής στα επαγγέλματα

Ως προς την διαμονή τους συνωστίζονται σε μικρά διαμερίσματα, συγκατοικούν με άλλες οικογένειες στον ίδιο χώρο, επινοικιάζουν δωμάτια του ίδιου σπιτιού ή καταφεύγουν σε κατοικίες χωρίς κεντρική θέρμανση και άλλες βασικές παροχές. Το μηνιαίο τους εισόδημα μπορεί να αγγίζει το ήμισυ του ενοικίου ενός διαμερίσματος (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Μετά την είσοδό τους στην Ελλάδα, οδηγούνται στους εργοδότες τους χωρίς περαιτέρω συζητήσεις και με στόχο την κάλυψη θέσεων που αφορούν στον καθαρισμό χώρων. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν με την έλλειψη επικοινωνίας λόγω γλώσσας και νόμιμων πιστοποιητικών, τις οδηγούν στα γραφεία εργασίας αναζητώντας πιο μόνιμη εργασία και καλύτερες αποδοχές. Ουσιαστικά η εσωτερική οικιακή εργασία δεν είναι επιλογή αλλά το καταφύγιο για μια γυναίκα μόνη, χωρίς άδεια εργασίας και παραμονής, με άμεσες ανάγκες επιβίωσης αλλά και υποχρεώσεις στην πατρίδα της (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Την περίοδο 1960-1980 τέθηκαν οι κανονισμοί για τους νέους εργαζομένους. Η οικιακή υπηρεσία αποτέλεσε τμήμα του ευρύτερου διεθνούς συστήματος εργασιακής και προνοιακής οργάνωσης, του «Φορντισμού» δηλαδή ενός τρόπου οργάνωσης της εργασίας και της απασχόλησης, δομημένου γύρω από τον κατακερματισμό των θέσεων εργασίας και των καθηκόντων που σχετίζονται με τη μαζική παραγωγή και την κατανάλωση. Η κοινωνική τάξη της οικογένειας, της ευημερίας, του ελεύθερου χρόνου και της δημόσιας κατανάλωσης είναι μόνο μερικά παραδείγματα αυτού του τρόπου οργάνωσης (Psimmenos and Skamnakis 2008; Psimmenos, 2017).

Οι μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με την μεταναστευτική πολιτική, πολιτισμικές αντιλήψεις που διακρίνουν τους ανθρώπους ανάλογα της εθνικότητας και του φύλου και αγορές εργασίας που διακρίνονται από άλλες. Η ένταξη των μεταναστών στην Ελληνική πραγματικότητα τους σπρώχνει σε χαμηλού κύρους εργασίες και ειδικότερα σε προσωπικές υπηρεσίες όπως αυτή της εσωτερικής και εξωτερικής οικιακής εργασίας. Οι οικιακές εργάτριες αποτελούν εργατικό δυναμικό χαμηλού κύρους χωρίς καμία αναγνώριση από την ελληνική Πολιτεία. Συνήθως καταγράφεται ως «λοιπές υπηρεσίες» στο ΙΚΑ ενώ σε κανένα ασφαλιστικό οργανισμό δεν υπάρχει απογραφή προβλημάτων και άλλων στοιχείων για τη ζωή, την εργασία και τις ανάγκες του εργατικού δυναμικού (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008). Επιπλέον, το κοινωνικό γόητρο των οικιακών εργατριών δεν είναι εύκολο να διερευνηθεί αν και είναι εμφανής ο αυτοχαρακτηρισμός των ίδιων των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, αυτοχαρακτηρίζονται ως άτομα με ανάγκη για αγάπη, νοικοκυρές, καλές σύζυγοι, εργατικές, καλλιεργημένες και έτοιμες να «αποχωρήσουν» (να

παραιτηθούν από την κοινωνική ζωή λόγω εργασίας) από σχέδια και όνειρα έξω από τις οικογενειακές υποχρεώσεις και ευθύνες.

Η συγκρότηση ενός πλαισίου ανάλυσης της κοινωνικής προστασίας των μεταναστών αποτυπώνεται με τον εντοπισμό δύο βασικών προβληματισμών: της αντιμετώπισης από τις κοινωνικές υπηρεσίες των αναγκών των μεταναστών και της προσαρμογής τους στις απαιτήσεις και τις γενικές κατευθύνσεις των κοινωνικών υπηρεσιών.

Τα θέματα κοινωνικής προστασίας καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεταναστών στη χώρα προέλευσης και υποδοχής, την είσοδο στην εργασία στη χώρα υποδοχής, την οργάνωση, λειτουργία του επαγγέλματος και τις αντικειμενικές παραμέτρους που θέτουν, εμπόδια πρόσβασης στις κοινωνικές υπηρεσίες, και τις συνήθειες, αξίες και προσδοκίες των μεταναστών που απορρέουν από τη σχέση τους με την εργασία και τους φορείς παροχής υπηρεσιών (Ψημμένος, 2009).

Η έντονη ύφεση και η υψηλή ανεργία των μεταναστών οδήγησε σε μείωση των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα. Η κρίση απορρύθμισε την αγορά εργασίας προσδίδοντάς της χαρακτηριστικά παράνομης εργασίας (χαμηλότερες αμοιβές, μεγαλύτερη ευελιξία εργασιακών σχέσεων κ.λπ.). Οι μετανάστες για να διατηρήσουν ή να αυξήσουν την απασχόλησή τους αποδέχθηκαν πολύ χαμηλές αμοιβές και άσχημες συνθήκες εργασίας που οι Έλληνες δεν φαίνονταν διατεθειμένοι να ακολουθήσουν. Αποτελούσαν ελκυστική επιλογή για τον εργοδότη καθώς δεν πληρώνονταν ασφαλιστικές εισφορές, δεν εφαρμοζόταν η νομοθεσία για την υγιεινή και την ασφάλεια και δεν ικανοποιούνταν οι εργασιακές απαιτήσεις.

Η οικονομία και το ασφαλιστικό σύστημα δεν προσαρμόζονται στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στην αγορά εργασίας και δεν καλύπτουν τις ανάγκες των εργαζομένων. Οι εργοδότες πρέπει να αλλάξουν τους τρόπους διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού για να διαχειριστούν τα προβλήματα ασφάλισης. Η ένταξη των εργασιών χαμηλού κύρους φέρνει επιπλέον κόστος στη χώρα, σε επιδόματα ανεργίας και οικογενειακές παροχές (π.χ. προστασίας ανηλίκων κ.λπ.). Επιπλέον, ο κλειστός τύπος κοινωνικής προστασίας που βασίζεται στην καταγωγή, στην μόνιμη κατοικία, στην αμοιβαία προσφορά, στην νομιμότητα και στην οικονομική κρίση όλο

και περισσότερο μειώνουν τις ασφαλιστικές δικλίδες προς τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και αυξάνουν τις πιέσεις στους φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής για εφαρμογή μορφών ελέγχου της μετανάστευσης μέσα από τη συγκράτηση παροχών που δεν αποτελούν σημεία άμεσης βοήθειας (Ψημμένος, 2009).

Η Παπαδοπούλου (2009) έδειξε ότι από τους μόνιμους μετανάστες, το 10% εργαζόταν με πλήρη και το 90% με μερική απασχόληση ενώ από τους μη νόμιμους μετανάστες το 40% απασχολείται με πλήρη και το 60% με μερική απασχόληση. Επιπλέον, ως προς την ικανοποίηση από την απασχόληση στην Ελλάδα φάνηκε ότι οι μη κατέχοντες κάποιο νομιμοποιητικό έγγραφο απάντησαν θετικά σε ποσοστό 70,3%, μια διαπίστωση που ίσως συνδέεται με την εκτίμηση ότι η απασχόληση αποτελεί βασική πηγή επιβίωσής τους στην Ελλάδα (Παπαδοπούλου, 2009; Κασιμάτη και άλλοι, 2009).

Εργάζονται κυρίως ως μισθωτοί καθώς είναι δύσκολο να αποκτήσουν το απαιτούμενο κεφάλαιο και να εργαστούν ως αυτοαπασχολούμενοι ή εργοδότες. Ως προς την εθνικότητα, οι περισσότερες επιχειρήσεις μεταναστών ανήκουν σε Αλβανούς (Τριανταφυλλίδου και Μαρούκης, 2010), Αιγύπτιους και ελάχιστες σε Πακιστανούς και Σύριους. Ανάλογα δε, με την εθνικότητα δραστηριοποιούνται σε διαφορετικές επιχειρήσεις π.χ. οι Αλβανοί έχουν κυρίως ψλικάτζιδικά και περίπτερα, οι Πακιστανοί και οι Ινδοί καταστήματα τροφίμων ενώ οι Κινέζοι καταστήματα ένδυσης ή άλλων καταναλωτικών αγαθών (EBEA, 2006). Επομένως, ο επαγγελματικός ορίζοντας των μεταναστών έχει άμεση εξάρτηση από τα ιδιωτικά νοικοκυριά με αντίκτυπο ασαφείς εργασιακούς όρους, δύσκολες συνθήκες απασχόλησης, χαμηλές αμοιβές και συνήθως έλλειψη ασφαλιστικής κάλυψης. Δημιουργούνται, έτσι θύλακες επαγγελματών που προορίζονται να καλυφθούν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από ένα πολυεθνικό, πολυθρησκευτικό και πολυγλωσσικό εργατικό δυναμικό χωρίς δημοκρατικές και συνδικαλιστικές παραδόσεις που προορίζεται να καλύψει θέσεις εργασίας για τις οποίες δεν εκδηλώνεται ζήτηση από τον γηγενή πληθυσμό (Γιαννόπουλος, 2001 σε Κασιμάτη και άλλοι, 2009)

Για τις οικιακές εργάτριες η οικιακή εργασία δεν αποτελεί ελεύθερη επιλογή επαγγέλματος αλλά ένα είδος καταναγκαστικής εργασίας που επιβάλλεται ώστε να επιτευχθεί η χαλιναγωγή και η εκπαίδευση του ατόμου στις σύγχρονες ανάγκες της

οικονομίας. Έτσι, η οικιακή εργάτρια ενδιαφέρει τους τοπικούς φορείς υγείας, ασφάλισης και εκπαίδευσης ως πρόβλημα ηθικής, οικογενειακής ασφάλειας και αλληλεγγύης αλλά και ως πρόβλημα κοινωνικοποίησης στην οικονομία της χώρας υποδοχής. Η ηθική πρόνοια ωθεί τους μετανάστες στην μισθωτή εργασία και τους διαχωρίζει ανάλογα με την εθνικότητα-φυλή και το θρήσκευμα, τους υποχρεώνει στην αποδοχή ρόλων και στερεοτύπων για τη θέση τους στην κοινωνία υποδοχής και στη διατήρηση των παραπάνω κανόνων μέσα στην οικογένεια και τον τόπο ή χώρο εργασίας τους (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Η πλειονότητα των εργατριών δεν έχει δική της ασφάλιση και βιβλιάριο υγείας, είναι ανασφάλιστες και καλύπτονται από το βιβλιάριο του συζύγου (οικογενειακή ασφάλιση). Κάποιες έχουν δικό τους ατομικό βιβλιάριο υγείας (π.χ. ΙΚΑ) λόγω αυτασφάλισης. Η κοινωνική ασφάλιση καθορίζει τις οικονομικές δραστηριότητες, τη σχέση των μεταναστριών με την οικονομία αλλά και τη σχέση τους με την κοινωνία υποδοχής, την οικογένειά τους, τον τρόπο που βλέπουν τον εαυτό τους και τις στρατηγικές που χαράζουν για να αντιμετωπίσουν τη ζωή στην Ελλάδα. Τα βασικότερα προβλήματα πρόσβασης στην κοινωνική ασφάλιση αφορούν την ανασφάλιστη εργασία, την προσωρινή αυτασφάλιση και την εξάρτηση από την ασφάλιση του συζύγου. Γενικά οι μετανάστριες θεωρούν ότι η κοινωνική τους ασφάλιση είναι βασικό θέμα πρόσβασης στην ελεύθερη αγορά εργασίας και θέμα κοινωνικής αναγνώρισης από τη χώρα υποδοχής. Από την άλλη, η ανασφάλιστη εργασία αν και αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα επιτρέπει στις μετανάστριες να βρουν εργασία, να επιβιώσουν, να αποφύγουν τον κρατικό έλεγχο, τις δεσμεύσεις και να διατηρήσουν την πελατεία τους και τις σχέσεις τους σε ένα χώρο με άλλες νοοτροπίες και τακτικές, υποχρεώσεις και δικαιώματα (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Η μεταναστευτική πολιτική που εφαρμόζεται στην Ελλάδα αποτελεί εμπόδιο πρόσβασης στην κοινωνική ασφάλιση (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008) καθώς δεν επιτρέπει την ατομική ασφάλιση των μεταναστριών. Αυτό συμβαίνει γιατί, ακόμα και στις περιπτώσεις νόμιμης εισόδου, η διατήρηση της νομιμότητας εξαρτάται από την νομιμότητα του συζύγου ή την έκδοση και επανέκδοση των αδειών παραμονής/εργασίας από τις μετανάστριες. Οι ανασφάλιστες εργασίες, οδηγούν τις μετανάστριες σε μια προσωρινότητα και αβεβαιότητα για το μέλλον αλλά και στην «παράνομη» διαμονή τους στη χώρα. Οι μετανάστριες οδηγούνται στην

παραοικονομία και σε επαγγέλματα που προσφέρουν άμεση χρηματική ανταποδοτικότητα. Η παράνομη διαμονή με τη σειρά της εγκλωβίζει τις γυναίκες ακόμα περισσότερο στην παραοικονομία και την ανασφάλεια, και σε ένα αίσθημα απώλειας της ζωής σε μια χώρα όπου, αντί της κοινωνικής προστασίας και ανάπτυξης της μετανάστριας, κυριαρχεί μονάχα η προοπτική εξασφάλισης της καθημερινής επιβίωσης. Η κοινωνική ασφάλιση αυτών των επαγγελματιών είναι προϊόν ατομικής επιλογής της εργαζόμενης ενώ εμπόδιο αποτελούν οι καθημερινές οικονομικές ανάγκες και οι δυσκολίες διαμόρφωσης συνθηκών εργασίας που θα επιτρέπουν ακόμα και την αυτασφάλιση. Έτσι, η ανασφάλιστη εργασία παγιώνεται περισσότερο από τις αμφιβολίες και τις αβεβαιότητες που οι μετανάστριες έχουν για το μέλλον τους στην Ελλάδα (μικρή προσδοκία έκδοσης άδειας, ένταξης στα ασφαλιστικά ταμεία κ.λπ.) (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Η μεταναστευτική πολιτική και οι γραφειοκρατικοί περιορισμοί πρόσβασης των γυναικών στην αγορά εργασίας όσο και η σύνδεση της άδειας εργασίας με την άδεια παραμονής ωθούν τις γυναίκες στις άτυπες μορφές απασχόλησης. Η πλειονότητα των μεταναστριών δεν έχουν άδεια εργασίας ή βρίσκονται στο στάδιο απόκτησης, έχουν ωρομίσθια απασχόληση και κυμαινόμενο εισόδημα. Λόγω της ανασφάλιστης φύσης, δυσχεραίνεται η πρόσβαση στη **νομιμοποίηση** της παρουσίας τους στη χώρα και η σύνδεση της κοινωνικής ασφάλισης (π.χ. ένσημα) με την άδεια παραμονής και εργασίας αλλά και με τα ατομικά κίνητρα ή προνόμια (π.χ. συνταξιοδότησης κ.λπ.) ενώ μειώνεται το κοινωνικό ενδιαφέρον αναζήτησης τρόπων εξασφάλισης εργασίας με ασφάλιση. Ταυτόχρονα μειώνεται και το «ενδιαφέρον» ανάπτυξης σχέσεων με τους επίσημους κρατικούς φορείς μόνιμης και κοινωνικά εξελισσόμενης παρουσίας στη χώρα υποδοχής (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες με τα χαρτιά τους ή βρίσκονται σε μια κατάσταση αναμονής της «πλήρους» απόκτησης της άδειας εργασίας και παραμονής στη χώρα. Οι συνθήκες εργασίας ως ένα μεγάλο βαθμό ευθύνονται για τη δυσκολία που έχουν στη νόμιμη ένταξή τους στην αγορά εργασίας και έτσι στην πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες. Το ότι δεν έχουν άδεια εργασίας οδηγεί σε χαμηλά ημερομίσθια και σε εργασία χωρίς ένσημα. Για την κατάσταση αυτή ευθύνονται το ελληνικό κράτος και οι εργοδοτικές οικογένειες, που δεν τις ασφαλίζουν. Ταυτόχρονα, για την άμεση επιβίωσή τους καταφεύγουν σε γραφεία και

μορφές απασχόλησης που δεν τους εξασφαλίζουν τα παραπάνω «επίσημα χαρτιά». Οι σχέσεις και επαφές με το ΙΚΑ κυρίως, λόγω της έλλειψης ενσήμων είναι ελάχιστες ή και σχεδόν ανύπαρκτες (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Τα οικονομικά προβλήματα, ο χωρισμός από το σύζυγο και την οικογένεια, οι ανάγκες των παιδιών και η ανασφάλεια στο χώρο εργασίας τους στη χώρα προέλευσης αποτελούν βασική αιτία στην εξέλιξη της εσωτερικής οικιακής εργάτριας (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Αναλυτικότερα, οι μετανάστριες ζουν μια ζωή απομονωμένη από τους άλλους εργαζόμενους και τους κοινωνικούς μηχανισμούς που σε διαφορετικές περιπτώσεις θα τους συνέδεαν με την ευρύτερη κοινωνία. Το νοικοκυριό αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντος τους και σταδιακά περιστρέφονται γύρω από την οικογένεια που τις απασχολεί. Έτσι, ενσωματώνονται σε μια αγορά εργασίας που μετατρέπει την αμειβόμενη εργασία σε οικογενειακή, συναισθηματική και φυλετική ιδιότητα. Η περιθωριοποίησή τους οφείλεται και στο ότι σταδιακά η κοινωνική τους θέση προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά της εργασίας τους, που επιδεινώθηκαν τα χρόνια που ακολούθησαν την οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Έτσι, η οικονομική και κοινωνική ανασφάλεια λειτούργησε ως κίνητρο για τις γυναίκες ώστε να απομακρυνθούν περισσότερο από συνθήκες και χαρακτηριστικά που έθεσαν σε κίνδυνο την αφοσίωση στην υπηρεσία και τις ανταμοιβές (Psimmenos, 2017).

Διακρίνεται λοιπόν μια κοινωνική περιθωριοποίηση που στο μεγαλύτερο μέρος της συνδέεται με την ένταξη των μεταναστριών στην οικονομία, την εργασία και στα πολιτισμικά πρότυπα της Ελλάδας (Ψημμένος, 2009). Αν και έχουν κεντρική θέση και ρόλο στην ανάπτυξη των κοινωνιών υποδοχής, βιώνουν κοινωνική περιθωριοποίηση, χαμηλούς μισθούς ή αποδοχές, κοινωνικό στίγμα που τους εγκλωβίζει σε εργασίες χαμηλού κύρους και συνθήκες εργασίας που αφήνουν ανοιχτά τα περιθώρια σωματικής και ηθικής εκμετάλλευσης.

Η οικιακή εργασία συνδέεται άμεσα με το νοικοκυριό. Διακρίνεται μια τεράστια δυσκολία διαφοροποίησης ως προς τη σχέση της μετανάστριας με την εργοδοτική οικογένεια και το αντικείμενο εργασίας. Για τις μετανάστριες ο εργασιακός χώρος και το αντικείμενο εργασίας αποτελεί χώρο εκτόνωσης των προσωπικών προβλημάτων και ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων και ίσως αναψυχής

ως ένα βαθμό. Ο καθαρισμός των σπιτιών θεωρείται ιδιαίτερη εργασία που πολιτισμικά περικλείει πέρα από τις αποδοχές, τα ωράρια, τις ανύπαρκτες συμβάσεις εργασίας την έμφυλη σχέση κατανόησης και αποδοχής του ρόλου της γυναίκας στο σπίτι. Η αποδοχή αυτή δεν είναι δεδομένη αλλά δομείται από τη θέση της γυναίκας μετανάστριας στη χώρα υποδοχής και στην αγορά εργασίας (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Βασικό ζήτημα αποτελεί και η απόσταση όχι μόνο λόγω της μετακίνησης αλλά και λόγω της δυνατότητας που υπάρχει να απασχολούνται σε περισσότερα από ένα σπίτια σε κοντινή περιοχή μέσω της δημιουργίας κοινωνικού δικτύου, μιας άτυπης αγοράς εργασίας. Κατά την εσωτερική εργασία η εργαζόμενη αποκτά μια οικογένεια στη χώρα υποδοχής που πολλές φορές καλύπτει συναισθηματικά την έλλειψη κοινωνικών δικτύων από αυτές. Η εργασία είναι καταφύγιο και φυλακή για τις εργαζόμενες και ταυτόχρονα παρουσιάζεται ως μια συνέχεια της γυναικείας εργασίας και των ρόλων της στο σπίτι και ίσως μια μορφή οικογενειακής ασφάλειας και ως υποκατάστατο της οικογένειας που δεν υπάρχει ή βρίσκεται μακριά (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Οι συνθήκες εργασίας χαρακτηρίζονται από διαφορετικά επίπεδα ευελιξίας ανάλογα τη χώρα προέλευσης των μεταναστριών. Για παράδειγμα για τις Αλβανίδες υπάρχει ευελιξία ως προς τις ώρες εργασίας, τον τύπο απασχόλησης και τον τρόπο ή τους τρόπους εκτέλεσης των καθηκόντων καθώς και της επιλογής της εργοδοτικής οικογένειας. Ταυτόχρονα υπάρχει μια σχετική αυτονόμηση της εργαζόμενης απέναντι στην εργοδότη. Έτσι, η εργαζόμενη «επιλέγει» την οικογένεια και το σπίτι που θα εργαστεί βάσει του οικονομικού θέματος, της απόστασης, του μεγέθους του σπιτιού, των καθηκόντων της, της επικοινωνίας με τους εργοδότες και της σχέσης με τις επαγγελματικές συνθήκες του συζύγου (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Ως προς τους ρυθμούς εργασίας, οι γυναίκες από την Αλβανία προτιμούν να μην είναι εξοντωτικοί ή να τους δίνουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν σε άλλα σπίτια με πολλές και διαφορετικές εργοδότητες. Η απασχόληση δεν είναι μόνιμη και το εισόδημα κυμαίνεται ανάλογα με τις ώρες εργασίας και τον αριθμό των σπιτιών. Εφαρμόζοντας λοιπόν μια πολιτική ευελιξίας εξασφαλίζεται μια πιο σταθερή οικονομική σχέση με τον τομέα καθαρισμού. Μπορεί να εργάζονται σε 24ωρη βάση, σε καθήκοντα που αφορούν όλες τις ανάγκες του σπιτιού, της οικογένειας και των

υπερηλίκων μελών της. Βέβαια το εργασιακό αντικείμενο περιγράφεται ως κάτι που δεν δεσμεύει και χαρακτηρίζει μονάχα τα οικονομικά συμφέροντα και δικαιώματα της εργαζόμενης αλλά και τα βασικά δικαιώματα επιβίωσης της κοινωνικής ανάπτυξης (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Για τις γυναίκες από την Ουκρανία ο χρόνος απασχόλησής τους συνήθως είναι μη καθορισμένος και υπογράφεται σύμβαση εργασίας ή συμφωνητικό μεταξύ εργοδότη, γραφείου εργασίας και εργαζόμενης (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Η επιλογή της εργασίας γίνεται κυρίως από ιδιωτικά γραφεία εύρεσης εργασίας και οι εργαζόμενες δεν γνωρίζουν παρά μόνο τα ρεπό που θα έχουν αν είναι εσωτερικές και τις αποδοχές τους. Επίσης οι ώρες εργασίας ακολουθούν το πρόγραμμα των ανθρώπων που φροντίζουν και βρίσκονται πολλές φορές σε διαρκή βάρδια όλο το εικοσιτετράωρο (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Το εισόδημά τους δεν ξεπερνά τα 600-700 ευρώ μηνιαία, η καθημερινή απασχόληση συνήθως υπερβαίνει τις 8 ώρες εργασίας και κυμαίνεται ανάλογα με τη ζήτηση και την ικανότητα των εργαζομένων να ανταποκριθούν στις ανάγκες περισσότερων του ενός εργοδότη/τριας. Επίσης η διακύμανση του εισοδήματος σχετίζεται με το αν και κατά πόσο η εργασία περιλαμβάνει και άλλα καθήκοντα πέρα από τον καθαρισμό (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008). Το εισόδημα αυξάνεται συνήθως ανάλογα με τα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα και είναι της τάξης των 20 ευρώ για ένα χρονικό διάστημα 8-10 χρόνων παραμονής στη χώρα. Επίσης η κατοχή άδειας εργασίας και παραμονής συμβάλλει θετικά στην αύξηση του εισοδήματος.

Τέλος, η νομιμοποίηση αποτελεί βασικό εργαλείο ένταξης στην αγορά εργασίας και πολλές φορές λειτουργεί αντιφατικά, αφού θέτει τον μετανάστη σε ανταγωνιστική θέση σε σχέση με τον Έλληνα και τον βοηθάει να διεκδικήσει τις ίδιες με αυτόν θέσεις εργασίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι μετανάστες διεκδικούν τις ίδιες ή παρόμοιες θέσεις με τους γηγενείς, διότι κάτι τέτοιο απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Τα αποτελέσματα της Παπαδοπούλου (2009) είναι αντιφατικά καθώς φαίνεται ότι οι μετανάστες, νόμιμοι και μη, εργάζονται σε δουλειές που δεν είναι δηλωμένες και χαρακτηρίζονται από καθεστώς μερικής απασχόλησης. Επίσης βρίσκουν δουλειά με τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από το καθεστώς νομιμότητας, εργάζονται λίγο πολύ στις ίδιες εργασίες με πλήρη απασχόληση με ασφαλιστικό

φορέα το ΙΚΑ και χρησιμοποιούν τα ίδια μέσα για να επιβιώσουν. Εάν και όλοι παραδέχονται ότι η νομιμοποίηση βοηθάει στο να βρουν δουλειά, στην πράξη η νομιμοποίηση φαίνεται ότι αποτελεί την ασφαλιστική δικλείδα για να μην χάσουν τη δουλειά τους. Έτσι, η νομιμοποίηση φαίνεται ότι βοηθάει περισσότερο στη συνολική οργάνωση της καθημερινότητας του μετανάστη και λειτουργεί θετικά στη χάραξη μακροπρόθεσμων σχεδίων και στρατηγικών συμμετοχής του στον εκσυγχρονισμό (Παπαδοπούλου, 2009; Κασιμάτη και άλλοι, 2009).

Σχέση με την εργοδοτική οικογένεια

Απέναντι στους φορείς και στα ζητήματα υγείας και ασφάλισης οι διακρίσεις και τα εμπόδια πρόσβασης των μεταναστών έχουν ιστορικό πλαίσιο που εξαρτάται από τις διαδικασίες μετανάστευσης, την εργασία-απασχόληση και τον τρόπο που η κοινωνία αντιλαμβάνεται την κοινωνική προστασία. Ως προς την ιστορική διάσταση των διακρίσεων απέναντι στους μετανάστες το σημαντικό είναι ότι εφαρμόστηκαν ή υιοθετήθηκαν σημαντικές αλλαγές και ιστορικές ασυνέχειες. Έτσι, η ιστορική διάσταση της κοινωνικής προστασίας των μεταναστών συνδέεται με την αγορά εργασίας και τη μεταναστευτική σχέση ή το κύρος που έχουν οι μετανάστες στην χώρα υποδοχής (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Σε πολλές περιπτώσεις οικιακής εργασίας η κοινωνική προστασία ισχύει μόνο για την περίοδο εργασίας σε συγκεκριμένο εργοδότη και αποτελεί μέρος του συμβολαίου που συνυπογράφει ο εργοδότης και η εργαζόμενη και δεν αποτελεί ευθύνη των κρατικών φορέων. Αν ο εργοδότης κατέχει υψηλή κοινωνική θέση τότε θα παρέχει και την ανάλογη προστασία στην οικιακή εργάτρια (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Παρόμοια προβλήματα εξάρτησης παρουσιάζονται σε όλες τις περιόδους ιδίως ανάμεσα στις μετανάστριες οικιακές εργάτριες γενικών καθηκόντων που είναι μόνες τους χωρίς δίκτυα υποστήριξης στη χώρα υποδοχής. Πλέον σήμερα η εξάρτηση αυτή αποκτά μεγάλη σημασία καθώς οι περισσότερες γυναίκες αντιμετωπίζουν έναν ευέλικτο τύπο απασχόλησης σε ιδιωτικά νοικοκυριά και καθήκοντα που

διαμορφώνονται κατά την πορεία και ανάλογα με τις σχέσεις των εργοδοτών με την εργάτρια (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό της εργασίας των μεταναστριών, που σε μεγάλο βαθμό επηρεάζει τη σχέση τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες είναι η συγκινησιακή φόρτιση της εργασίας. Ένα μεγάλο μέρος των προβλημάτων της κοινωνικής προστασίας και της κοινωνικής παρέμβασης σχετίζεται με την ίδια τη φύση της εργασίας που οδηγεί σε κοινωνική αποξένωση, σταδιακή χωρική απομόνωση από τις οικογένειές τους και συγκινησιακή φόρτιση με «συμμετοχή» της εργαζόμενης στη φροντίδα των εργοδοτών. Έτσι, η οικιακή εργασία μετατρέπεται σε θέμα προσωπικής συμπεριφοράς και συναισθηματικής φόρτισης με την εργαζόμενη να ταυτίζεται έμμεσα με ρόλους και συναισθήματα που υπαγορεύονται από την κοινωνία. Μπορεί για παράδειγμα η «μητρική» φροντίδα προς τα παιδιά που φροντίζει να είναι προέκταση της μητρότητας και της έλλειψης των δικών της παιδιών. Ακόμα η έμφυλη φροντίδα του νοικοκυριού μπορεί να αποτελεί προέκταση των «συζυγικών καθηκόντων» της ως νοικοκυρά στην καθαριότητα ή η έμφυλη κατηγοριοποίηση της προστασίας να αποτελεί προέκταση των καθηκόντων φροντίδας των νεότερων γυναικών προς τους ηλικιωμένους ή τέλος, το συναισθηματικό δέσιμο με την εργοδοτική οικογένεια, ως προέκταση της υπηρετικής σχέσης ή της οικιακής εργασίας γενικότερα. Τα συναισθήματα και τα καθήκοντα εμπλέκονται με τους ρόλους και αδυνατεί να ξεχωρίσει τα εργασιακά της δικαιώματα, τις υποχρεώσεις της Πολιτείας ή του εργοδότη (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Για κάποιες μετανάστριες οι προσδοκίες επικεντρώνονται στην πίστη και την αφοσίωση στην πίστη και την αφοσίωση στον εργοδότη, στη διακριτικότητα και την εχεμύθεια, στην υπηρετική γυναικεία συμπεριφορά και στη νοικοκυροσύνη και εν τέλει στις απαιτήσεις «τρυφερότητας» και σύνδεσης με την εργοδοτική οικογένεια. Σταδιακά, δημιουργείται η αντίληψη της προσωπικής υποχρέωσης προς τους εργοδότες ενώ ωραιοποιούνται οι συνθήκες εργασίας. Αρέσκονται να θεωρούν ότι αποτελούν μέλος της οικογένειας του εργοδότη. Από την άλλη αναπτύσσονται περιθώρια εκμετάλλευσης και αναζητούνται ατομικές λύσεις για την επίλυση των εργασιακών προβλημάτων. Στις περισσότερες περιπτώσεις η εργοδοτική οικογένεια είναι η μοναδική οικογένεια, εκτός της φυσικής, και ίσως αποτελεί έναν τρόπο εξασφάλισης μιας ελάχιστης ασφάλειας, σύνδεσης με τον τόπο υποδοχής,

ελαχιστοποίησης των διακρίσεων και εξασφάλισης των ανθρώπινων σχέσεων. Η συγκινησιακή φόρτιση έχει σημαίνοντα ρόλο στη διαχείριση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, στις κρατικές υπηρεσίες και στην ανάπτυξη σχέσεων εργοδοτικής προστασίας που καλύπτει το έλλειμμα κοινωνικής προστασίας. (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Έτσι δημιουργείται και καλλιεργείται μια «εργασιακή κουλτούρα» χαμηλών συλλογικών προσδοκιών, ατομικών και «συμπεριφοριστικών» δράσεων προστασίας όπου μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στις διαπροσωπικές σχέσεις και στα άτυπα κοινωνικά δίκτυα (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι αυτός είναι ένας τρόπος ή μια μορφή ένταξης όπου οι μετανάστριες οικιακές εργαζόμενες είναι κοινωνικά αποκλεισμένες, βιώνουν την περιθωριοποίηση και ταυτόχρονα είναι ενταγμένες στην αγορά εργασίας ασκώντας ένα «επάγγελμα» και συνάπτοντας σχέσεις που προϋποθέτουν ανάλογες συμπεριφορές, δραστηριότητες και αντιλήψεις (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Διαφορές από Έλληνες αγροτοεργάτες και Ελληνίδες οικιακές εργάτριες

Τις δεκαετίες 1960-1970, οι μετανάστες εργάτες διέφεραν από τους Έλληνες εργαζόμενους ως προς την ιθαγένεια, τα δικαιώματα πρόνοιας, τις συνθήκες εργασίας και τις ευκαιρίες επαγγελματικής κινητικότητας. Οι νομικές απαγορεύσεις που αντιμετώπισαν οι μετανάστες μείωσαν την ικανότητά τους να αλλάζουν εργασία, να υποβάλλουν αίτηση για παράταση των αδειών εργασίας τους στη χώρα και να καθορίζουν το ποσό των χρημάτων που θα σταλούν στο σπίτι (Psimmenos, 2017).

Η κοινωνική οργάνωση των προσωπικών υπηρεσιών χαρακτηριζόταν από έντονη γραφειοκρατία και αυστηρούς κανονισμούς που καθορίζουν τη θέση των μεταναστών εργαζομένων. Ως προς τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών υπήρχε μια αίσθηση ενθουσιασμού για τους διακινούμενους εργαζόμενους. Ωστόσο αυτό που πραγματικά διέκρινε αυτήν την περίοδο οικιακής υπηρεσίας από το σήμερα δεν είναι τόσο ο έλεγχος των συνόρων (υπάρχουν στοιχεία για το αντίθετο), αλλά η έμφαση που δινόταν στην ταξινόμηση των πολιτών και της εργασίας. Οι μετανάστες εργάτες

διαχωρίστηκαν από τους αυτόχθονες εργαζόμενους βάσει της ιδιότητας του πολίτη και η κοινωνική τους θέση καθορίστηκε ανάλογα με την εθνικότητα και το φύλο τους, καθώς και τις συμφωνίες που υπέγραψαν οι εργοδότες με την ελληνική κυβέρνηση και ιδιωτικούς οργανισμούς πρόσληψης. Η έμφαση ήταν μάλλον στην απασχόληση και στην κατάσταση εργασίας των μεταναστών εργαζομένων στη χώρα (Psimmenos, 2017).

Πριν την κρίση οι μετανάστες εργάζονταν στις κατασκευές, σε ιδιωτικά νοικοκυριά ως οικιακοί βοηθοί, σε μεταποιητικές βιομηχανίες, στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, σε ξενοδοχεία και εστιατόρια και στη γεωργία-κτηνοτροφία. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (2011) οι περισσότεροι μετανάστες εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες και ως ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούμενοι σε συναφή επαγγέλματα (Κρητικίδης, 2008; Μητράκος, 2016). Μεγάλες ήταν οι διαφορές απασχόλησης με τους Έλληνες στους ίδιους κλάδους. Η υπερσυγκέντρωση των απασχολούμενων μεταναστών σε συγκεκριμένους κλάδους και επαγγέλματα είναι βασικό χαρακτηριστικό της έντονης παρουσίας τους στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα στην περίπτωση των ανειδίκευτων εργατών-χειρώνακτων οι διαφορές που παρατηρούνται με τους Έλληνες είναι ιδιαίτερα σημαντικές (Μπάγκαβος και συν., 2008).

Οι Καβουνίδη και συνεργάτες (2008) σε έρευνα για το ΙΜΕΠΟ (Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής) έδειξαν ότι οι μετανάστες με λιγότερες δεξιότητες απασχολούνται κυρίως στον πρωτογενή τομέα και στις κατασκευές ενώ εκείνοι με τις περισσότερες δεξιότητες εργάζονται κυρίως στον τριτογενή τομέα, στο εμπόριο, στα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια και στους κλάδους υγείας και μέριμνας.

Στον αγροτικό τομέα υπάρχει προσφορά εργαζομένων και συνήθως οι μισθοί είναι σχετικά χαμηλοί. Πριν την κρίση, τα κατασκευαστικά έργα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες συνέβαλαν στην αύξηση της ζήτησης ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που καλύφθηκε σε μεγάλο βαθμό από τους μετανάστες ενώ σε άλλες θέσεις (π.χ. εποπτείας) οι Έλληνες υπερτερούν. Επίσης, στον τομέα των κατοικιών στην περιφέρεια απασχολούνται εξειδικευμένοι Αλβανοί χτίστες, χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη προσφορά από Έλληνες. Γενικά, η ζήτηση εργασίας στον τομέα αυτό χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα και είναι ευκολότερο να καλυφθεί από οικονομικούς μετανάστες που δεν επιδιώκουν μακροχρόνια σχέση εργασίας.

Ειδικότερα, ο διαχωρισμός της ελληνικής αγοράς σε επαγγέλματα «πρώτης» και «δεύτερης» κατηγορίας, με τα πρώτα να διαθέτουν υψηλές αμοιβές και υψηλό κύρος ενώ τα δεύτερα χαμηλές αμοιβές και χαμηλό κύρος οδηγεί στην καταγραφή διαφορών ως προς τα επαγγέλματα με τα οποία απασχολούνται οι μετανάστες. Οι Έλληνες λόγω του υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου και της οικογενειακής χρηματικής στήριξης, αποφεύγουν να εργάζονται σε επαγγέλματα «δεύτερης κατηγορίας», με αποτέλεσμα να εργάζονται σε αυτά οι μετανάστες (Τριανταφυλλίδου και Μαρούκης, 2010).

Οι μετανάστες που εισέρχονται στην αγορά εργασίας συνήθως υστερούν σε πολλά επίπεδα σε σχέση με τους Έλληνες εργαζόμενους, όπως είναι η ικανότητα ένταξης στην αγορά εργασίας, το είδος της εργασίας τους και οι μισθοί που λαμβάνουν. Σημαντική διαφορά είναι η αδυναμία πολλών να εισέλθουν στην νόμιμη αγορά εργασίας λόγω της αυξημένης γραφειοκρατίας αλλά και λόγω της δομής της ελληνικής αγοράς εργασίας (εκτεταμένη παραοικονομία, μικρού / μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, οικογενειακού χαρακτήρα) (Κασίμης και Παπαδόπουλος, 2012).

Η μεγαλύτερη συγκέντρωση των μεταναστών σε συγκεκριμένους κλάδους απασχόλησης και σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της παρουσίας τους στην αγορά εργασίας. Η αδυναμία πρόσβασής τους σε συγκεκριμένους κλάδους δυσχεραίνει τον ακριβή προσδιορισμό των διαφορών που παρατηρούνται.

Το ερώτημα που συχνά γεννάται είναι εάν οι μετανάστες «παίρνουν» τελικά τις δουλειές από τους Έλληνες ή όχι. Αν και υπάρχει η εντύπωση ότι οι μετανάστες «κλέβουν» τις δουλειές των Ελλήνων, κυρίως σε εργασίες χαμηλού κύρους, σύμφωνα με έρευνα της ΙΝΕ/ΓΣΕΕ αυτό φαίνεται να μην ισχύει (Μπάγκαβος, 2014). Η ελληνική αγορά εργασίας προσφέρει απασχόληση στους μετανάστες σε θέσεις εργασίας συμπληρωματικές με αυτές των Ελλήνων για τις οποίες οι μετανάστες διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις. Πρόκειται για απασχόληση σε τομείς που δεν απαιτούν ιδιαίτερη εξειδίκευση και για τις οποίες η προθυμία και η διάθεση των μεταναστών για εργασία καθώς και οι χαμηλές τους απαιτήσεις, εκτιμώνται από τους εργαζόμενους στους φορείς ως προσόντα των μεταναστών για την είσοδό τους στην αγορά εργασίας (Μπάγκαβος, 2014).

Υπάρχει επίσης ο φόβος ότι οι μετανάστες εντείνουν τον ανταγωνισμό και έτσι μειώνεται το επίπεδο των μισθών και αυξάνεται η ανεργία ενώ υπάρχει η αντίληψη ότι επιβαρύνουν δυσανάλογα τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, αφού το κόστος της κάλυψής τους υπερβαίνει κατά πολύ τις εισφορές τους. Όμως στην πραγματικότητα η μετανάστευση δεν φαίνεται να δημιουργεί νέα προβλήματα αλλά αναδεικνύει τα υφιστάμενα όπως η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, η εισφοροδιαφυγή και η εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού με χαμηλές αμοιβές. Επιπλέον, η ανεργία και η επίπτωση της μετανάστευσης στην οικονομία δεν υφίσταται καθώς διασφαλίζονται θέσεις χαμηλών απαιτήσεων (συχνά «μαύρης» εργασίας) που πιθανόν δεν θα καλύπτονταν από Έλληνες.

Άλλωστε οι μετανάστες απασχολούνται σε λιγότερο επιθυμητές θέσεις εργασίας, τις οποίες οι «ντόπιοι» αποφεύγουν αλλά είναι βασικές για την οικονομία π.χ. αγροτικές εργασίες. Από την άλλη, η Ελλάδα «κερδίζει» εργατικό δυναμικό με χαμηλό κόστος ενώ η είσοδος μεταναστών ανανεώνει τις τοπικές οικονομίες. Βέβαια, η μετανάστευση δημιουργεί υπερβολική εξάρτηση ορισμένων κλάδων της οικονομίας από το «ξένο» εργατικό δυναμικό, αύξηση δαπανών σε κοινωνικές παροχές και κοινωνικές δομές καθώς και απώλεια χρημάτων καθώς μεγάλο μέρος των αμοιβών δεν παραμένει στη χώρα υποδοχής αλλά μεταφέρεται μέσω εμβασμάτων στη χώρα προέλευσης.

Ουσιαστικά δεν φαίνεται να υπάρχει σοβαρός έντονος ανταγωνισμός μεταναστών και Ελλήνων στην αγορά εργασίας, καθώς ο ρόλος τους είναι συμπληρωματικός αφού απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν διεκδικούν οι Έλληνες εργαζόμενοι και καλύπτουν ελλείψεις των επιμέρους αγορών, που έχουν προκύψει από διαρθρωτικούς, δημογραφικούς και κοινωνικούς παράγοντες, παρέχοντας υπηρεσίες με προσόντα ανώτερα των απαιτούμενων αλλά και αποδεχόμενοι μισθούς, εν γένει χαμηλότερους (Παπαδοπούλου και Μπάγκαβος, 2006). Οι Ζωγραφάκη και άλλοι (2007) διαπίστωσαν ότι οι μετανάστες αν και είναι ανταγωνιστικοί προς τους Έλληνες εργαζόμενους με χαμηλό εισόδημα και χαμηλή εξειδίκευση, συνεισφέρουν στην ελληνική οικονομία σε πολλά επίπεδα.

Επιπλέον, οι μετανάστες δεν λειτουργούν ως υποκατάστατα των Ελλήνων εργαζομένων αλλά συμπληρωματικά στο εγχώριο εργατικό δυναμικό. Απασχολούνται σε χαμηλά αμειβόμενες ανειδίκευτες εργασίες, καλύπτοντας θέσεις

που συνήθως οι Έλληνες απέρριπταν. Έτσι η παρουσία τους δεν προκάλεσε ανεργία, καθώς οι εργοδότες προσλάμβαναν μετανάστες γιατί δεν έβρισκαν Έλληνες για αυτά τα επαγγέλματα. Ακόμα και με τη σταδιακή αποχώρηση των μεταναστών, οι θέσεις εργασίας που εγκαταλείπονται δεν καλύπτονται πάντα από Έλληνες. Επιπλέον, η είσοδος των μεταναστών στην αγορά εργασίας δεν επηρέασε αρνητικά τις αμοιβές των Ελλήνων που για την ίδια εργασία ήταν κατά 40% υψηλότερες από αυτές των μεταναστών.

Ακόμα και πριν την κρίση, δεν υπήρχε σημαντικός ανταγωνισμός για τις θέσεις απασχόλησης μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών. Οι μετανάστες λειτούργησαν συμπληρωματικά καλύπτοντας σημαντικά κενά της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα και τις κατασκευές. Πρόκειται για θέσεις ανειδίκευτης, χειρωνακτικής απασχόλησης που απαιτούσαν προσόντα κατώτερα από αυτά που κάποιες φορές διέθεταν. Οι μετανάστες κάλυπταν με ευέλικτο τρόπο ελλείψεις σε κλάδους και επαγγέλματα που απέφευγαν συστηματικά οι Έλληνες. Βέβαια θα μπορούσε να εμφανιστεί ανταγωνισμός μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών σε χαμηλής ειδίκευσης θέσεις εργασίας ή μεταξύ διαφορετικών ομάδων μεταναστών (Καψάλης, 2020). Όμως οι μετανάστες δεν υποκαθιστούν τους Έλληνες εργαζομένους (Μητράκος, 2016). Το ίδιο ισχύει και για τις επιπτώσεις της ανεπίσημης μετανάστευσης που αξιολογούνται θετικές στην απασχόληση και στα εισοδήματα των Ελλήνων. Ακόμη και η σταδιακή αποχώρηση των μεταναστών δεν θα οδηγήσει σε κάλυψη των θέσεων εργασίας τους από Έλληνες.

Οι μετανάστες καλύπτουν κενές θέσεις εργασίας για τις οποίες οι Έλληνες δεν ενδιαφέρονται λειτουργώντας συμπληρωματικά. Αυτό επιτεύχθηκε με τη συγκράτηση δραστηριοτήτων που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα υπήρχαν (μεταποίηση, αγροτικός τομέας) ή με τη συμβολή τους σε έναν διαφορετικό καταμερισμό εργασιών στο εσωτερικό της επιχείρησης ή του νοικοκυριού (οικιακή εργασία). Έτσι, απελευθερώνονταν επαγγελματικές δραστηριότητες των Ελλήνων. Συγκεκριμένα στην ύπαιθρο οι μετανάστες άφησαν τους Έλληνες να ασχοληθούν με άλλες οικονομικές δραστηριότητες (εμπόριο, τουρισμό, μισθωτή εργασία κ.λπ.) και έτσι δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας (εκπαιδευτικοί, κληρικοί, ιατρικό-νοσηλευτικό προσωπικό, δημοτικοί υπάλληλοι) (Καψάλης, 2020).

Η έρευνα των Lianos et al. (1996) ανέλυσε τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην οικονομία της Βόρειας Ελλάδας και έδειξε ότι αν και οι μετανάστες υποκαθιστούν ελάχιστα τους Έλληνες στην αγορά εργασίας της περιοχής παρόλα αυτά συμβάλουν θετικά στην αύξηση του ΑΕΠ. Επιπλέον, η έρευνα των Λαμπριανίδη και Λυμπεράκη (2001) για τους Αλβανούς μετανάστες στην Θεσσαλονίκη, έδειξε ότι υποκαθιστούν τους Έλληνες σε ελάχιστο βαθμό επειδή δουλεύουν κυρίως σε επιχειρήσεις μικρού μεγέθους. Οι Κασίμη και συν. (2001) σχετικά με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην οικονομία της ελληνικής υπαίθρου, έδειξαν ότι δεν ήταν αρνητικές αλλά αντίθετα οι μετανάστες συνέβαλλαν στη μείωση του εργατικού κόστους, στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην κάλυψη της έντονης ζήτησης εργατικού δυναμικού εκείνης της περιόδου. Η έρευνα του Λιανού (2003) έδειξε ότι το ποσοστό συγκέντρωσης των μεταναστών στην χώρα δεν έχει αντίκτυπο στον ποσοστό ανεργίας του ελληνικού πληθυσμού ανεξαρτήτως φύλου. Η Cavounidis (2006) αναφέρει ότι η μετανάστευση διευκολύνει την υποκατάσταση της απλήρωτης οικογενειακής εργασίας από έμμισθους μετανάστες, με αποτέλεσμα οι νοικοκυρές να ενθαρρύνονται για την εύρεση εξαρτημένης εργασίας στην τοπική αγορά εργασίας.

Ως προς την υποκατάσταση εμφανίζεται μόνο στις περιπτώσεις των θέσεων εργασίας εξαιρετικά χαμηλής ειδίκευσης, λόγω της δυνατότητας περαιτέρω συμπίεσης του εργασιακού κόστους και σε πολύ περιορισμένο αριθμό περιπτώσεων (π.χ. κατασκευές) (Sarris and Zografakis, 1999; Καψάλης, 2020).

Οι μετανάστες δεν φαίνεται να εκτοπίζουν τους Έλληνες εργαζομένους από την αγορά εργασίας. Μεγαλύτερη πιθανότητα για έναν Έλληνα να βρει εργασία καταγράφεται σε περιφέρειες όπου το ποσοστό των απασχολούμενων μεταναστών είναι σχετικά υψηλό και ότι οι μετανάστες δεν ανταγωνίζονται τους άνεργους Έλληνες στην εύρεση εργασίας (Κανελλόπουλος και Πετραλιά, 2010).

Οι Κόντης και συν. (2006) εξέτασαν τρία διαφορετικά σενάρια: την παύση εργασίας των μεταναστών, την αύξηση των μεταναστών και την τμηματική αποχώρηση των μεταναστών από τη χώρα. Το συμπέρασμα που κατέληξαν ήταν ότι η συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία είναι θετική και, μάλιστα, όσο περισσότερο ενσωματώνονται τόσο περισσότερο αυξάνεται η θετική τους συμβολή στην ευημερία της χώρας (Καψάλης, 2020).

Συμβολή μεταναστών

Σύμφωνα με τον Μητράκο (2016) είναι σημαντικός ο ρόλος και η θετική συμβολή των μεταναστών στη γεωργική και την ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου. Η απασχόληση των μεταναστών ήταν επωφελής για τη γεωργία, την κτηνοτροφία και τις κατασκευές, ενώ η άφιξή τους διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην αναδιάρθρωση και επέκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των εργασιακών σχέσεων στις αγροτικές περιοχές. Οι μετανάστες προσέφεραν ένα εξαιρετικά εύλεκτο και φθινό εργατικό δυναμικό στην ελληνική ύπαιθρο, χωρίς να έχουν αντικαταστήσει γηγενείς. Ταυτόχρονα βελτίωσαν την οργάνωση και διαχείριση των γεωργικών επιχειρήσεων, απαλλάσσοντας τα μέλη των οικογενειακών επιχειρήσεων από τις χειρωνακτικές εργασίες. Χρησιμοποιήθηκαν δε, ως φθινό εργατικό δυναμικό περιορίζοντας τις δαπάνες και τις αυξήσεις των τιμών ώστε να ικανοποιηθούν ευκολότερα τα κριτήρια σύγκλισης για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (Καψάλης, 2020).

Σε κλάδους που δεν αντιμετωπίζουν πιέσεις υποστηρίζεται ότι η εισροή μεταναστών συμβάλλει στην ομαλή ανάπτυξή τους με συγκράτηση του κόστους παραγωγής και δυνατότητα σε μεγαλύτερο ποσοστό Ελληνίδων να εισέλθουν στην αγορά εργασίας σε τομείς της εξειδίκευσής τους, εφόσον οι οικιακές εργασίες αναλαμβάνονται από μετανάστες οικιακούς μισθωτούς εργαζόμενους (Καψάλης, 2020).

Εκτιμάται ότι η εισροή μεταναστών λειτουργεί ως μηχανισμός επιβράδυνσης της διαδικασίας μείωσης της ανταγωνιστικότητας των παραγωγικών μονάδων σε κλάδους παραγωγής που είναι εκτεθειμένοι στον έντονο ανταγωνισμό από χώρες χαμηλού κόστους εργασίας (εξαγωγή γεωργικά προϊόντα, τρόφιμα, τουρισμός). Αυτή η εξέλιξη συντελεί στη διατήρηση πολύ περισσότερων από αυτές τις μονάδες στην Ελλάδα σε σχέση με ό,τι θα συνέβαινε χωρίς την εισροή των μεταναστών (Καψάλης, 2020).

Επιπλέον, φαίνεται να συνεισφέρουν στη βελτίωση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας και στην επίτευξη των στόχων που απαιτούσε η ένταξη στην ΟΝΕ. Η παρουσία τους συνέβαλε στην αύξηση της ενεργούς ζήτησης, στη βελτίωση

των δημογραφικών δεικτών, στη στήριξη των ασφαλιστικών συστημάτων και γενικά στην αύξηση του δυνητικού παραγόμενου προϊόντος. Η παρουσία τους τόνωσε την αγροτική παραγωγή καλύπτοντας τις θέσεις απασχόλησης που εγκατέλειπαν οι Έλληνες, που μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα και σε άλλους τομείς δραστηριότητας. Επίσης σημαντική συμβολή είχαν στην έγκαιρη προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, στην κατασκευή των μεγάλων δημόσιων έργων. Η εργασία των ανεπίσημων μεταναστών υπολογίζεται ότι συνέβαλε κατά 1,5% στην αύξηση του ΑΕΠ και κατά 2% στη μείωση του πληθωρισμού (Sarris and Zografakis, 1999) αν και εξετάζοντας και τις δύο κατηγορίες μεταναστών, επίσημων και ανεπίσημων, τα αποτελέσματα ήταν διαφορετικά (Κόντης κ.ά., 2006). Η συμβολή των μεταναστών, επίσημων και ανεπίσημων, το έτος 2004 στο ΑΕΠ είναι 2,3-2,8%. Εντούτοις, τα ποσοστά πρέπει να θεωρούνται ελάχιστη τιμή, καθώς δεν συμπεριλαμβάνουν τις έμμεσες ή δευτερογενείς επιδράσεις της παρουσίας των μεταναστών στο οικονομικό κύκλωμα της χώρας, όπως είναι η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (Καψάλης, 2020).

Η θετική συμβολή των μεταναστών πριν την οικονομική κρίση, όταν η οικονομία βρισκόταν σε άνοδο, μειώθηκε στα χρόνια της κρίσης. Τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται και τα εισοδήματα των Ελλήνων εργαζομένων μειώνονται. Οι μετανάστες, στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν προσαρμόστηκαν στο νέο περιβάλλον αποδεχόμενοι ολοένα και μεγαλύτερη ευελιξία στις εργασιακές τους σχέσεις. Η ευελιξία τους αυτή βοήθησε τομείς και κλάδους της οικονομίας να παραμείνουν δυνατοί (Μπάγκαβος και συν., 2008; Ζωγραφάκης και Κασίμης, 2014).

Οι Κανελλόπουλος και Πετραλιά (2010) έδειξαν ότι οι μετανάστες δεν φαίνεται να επιδρούν αρνητικά στην ελληνική οικονομία και στους Έλληνες εργαζόμενους. Αντίθετα, δεν παρουσιάζεται ανταγωνισμός μεταξύ μεταναστών και Ελλήνων εργαζομένων αλλά φαίνεται να υπάρχει μία θετική συμπληρωματική επίδραση των μεταναστών στην απασχόληση των Ελλήνων. Έτσι, όσο περισσότερο αυξάνεται η απασχόληση των αλλοδαπών που μοιράζονται τα ίδια παραγωγικά χαρακτηριστικά με άλλους Έλληνες, τόσες περισσότερες είναι οι πιθανότητες των συγκεκριμένων Ελλήνων να εργάζονται. Ακόμα όσο οι αλλοδαποί αυξάνονται οι Έλληνες εργαζόμενοι που έχουν τα ίδια παραγωγικά χαρακτηριστικά με αυτούς ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες να χάσουν την εργασία τους.

Τον Μάρτιο του 2010, η Τράπεζα της Ελλάδος αναδεικνύει την θετική επίδραση των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, επειδή αναλαμβάνουν εργασίες που δεν επιθυμούν οι Έλληνες και ότι υποκαθιστούν σε ένα πολύ μικρό ποσοστό τις θέσεις εργασίας που εκτελούσαν οι Έλληνες (Lianos et al., 1996). Εκτιμάται μάλιστα ότι η παρουσία των μεταναστών δεν φαίνεται να επηρεάζει την ανεργία. Το απλό υπόδειγμα ζήτησης και προσφοράς χρησιμοποιείται. Η όποια πίεση στους μισθούς και την απασχόληση των γηγενών, εξουδετερώνεται από την αύξηση της ζήτησης εργασίας τους. Όσο μάλιστα περισσότεροι απασχολούμενοι μετανάστες σε μια περιοχή, τόσο μικρότερη η πιθανότητα οι Έλληνες να είναι άνεργοι. Οι μετανάστες λειτουργούν συμπληρωματικά και όχι υποκατάστατα των Ελλήνων στην παραγωγική διαδικασία (Κανελλόπουλος και Πετραλιά, 2010).

Οι Ζωγραφάκης και Μητράκος (2011) έδειξαν ότι έπειτα από πλήρη ασφαλιστική κάλυψη των μεταναστών, που θα φέρει αύξηση του εργασιακού κόστους, και με πλήρη ακαμψία των μισθών χάνεται μεγάλος αριθμός θέσεων εργασίας για τους μετανάστες, οι μισές από τις οποίες καλύπτονται από Έλληνες που εισέρχονται στην αγορά εργασίας. Στην ευελιξία των μισθών, η απώλεια των θέσεων εργασίας των μεταναστών θα είναι πολύ πιο μικρή, ωστόσο σε μια τέτοια περίπτωση οι πραγματικές αμοιβές των μεταναστών μειώνονται σημαντικά, αλλά αυξάνουν ελαφρά οι αντίστοιχες αμοιβές των Ελλήνων.

Υπάρχουν βέβαια και οι κριτικές στάσεις, όπως για παράδειγμα η άποψη ότι η εισροή των μεταναστών αύξησε την ανεργία των Ελλήνων, κυρίως σε θέσεις ανειδίκευτων εργατών ή εργατών χαμηλής εξειδίκευσης. Άλλες τέτοιες απόψεις, υποστηρίζουν πως οι επιδράσεις της μετανάστευσης ήταν σε βάρος των φτωχότερων τάξεων, καθώς και ότι η ανεξέλεγκτη παρουσία των αλλοδαπών, επέτεινε την «ζουγκλοποίηση» της αγοράς εργασίας εις βάρος των γηγενών εργαζομένων, που σε πολλές περιπτώσεις, προκειμένου να μην χάσουν τη δουλειά τους αναγκάζονταν να υποκύψουν στις απαιτήσεις των εργοδοτών που σχετίζονται με μισθούς, ωράρια και συνθήκες εργασίας (Κολοβός, 2003).

Φαίνεται όμως ότι τα νοικοκυριά χαμηλών και μεσαίων εισοδημάτων που αποτελούνται από ανειδίκευτους εργάτες, πλήττονται από την παρουσία των μεταναστών, τη στιγμή που ο υπόλοιπος πληθυσμός επωφελείται (Sarris and Zografakis, 1999). Οι Chassambouli and Palivos (2013) εξετάζοντας την εργασία των

ανειδίκευτων μεταναστών την περίοδο 2000-2007 κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι επιπτώσεις για τους ειδικευμένους Έλληνες είναι θετικές στο επίπεδο της ανεργίας και των μισθών. Αντίθετα, οι επιδράσεις της απασχόλησης των μεταναστών στις αποδοχές και στην ανεργία των ανειδίκευτων Ελλήνων δεν είναι δεδομένες, αλλά εξαρτώνται από τον τρόπο διαμόρφωσης και το ύψος του κατώτατου μισθού στη χώρα υποδοχής (Καψάλης, 2020). Η απασχόληση των μεταναστών στις χαμηλότερες μισθολογικά και πιο επικίνδυνες εργασίες οδηγεί συχνά στην επαγγελματική ανέλιξη των Ελλήνων εργαζομένων σε κλάδους όπως η μεταποίηση, οι κατασκευές ή η γεωργία (Kasimis and Kassimi, 2004; Καψάλης, 2020).

Σύμφωνα με εκτιμήσεις μόνο το 1/3 του πληθυσμού της χώρας επηρεάστηκε αρνητικά από τους μετανάστες ενώ τα 2/3 του πληθυσμού επηρεάστηκαν θετικά. Αρνητικά επηρεάστηκαν από την απασχόληση των μεταναστών και δέχτηκαν ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας τα νοικοκυριά ανειδίκευτων εργατών και τα άτομα χαμηλών ή μεσαίων εισοδημάτων που κατοικούσαν στις πόλεις. Αν εξαιρέσουμε αυτόν τον αρνητικό αντίκτυπο διαπιστώνουμε πολλά άλλα θετικά που είναι η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, η τόνωση του κατασκευαστικού και του γεωργικού τομέα, η συμβολή στην αύξηση των μισθών της ειδικευμένης εργασίας, η αύξηση της κατανάλωσης και η τόνωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων. Φαίνεται δηλαδή ότι η **συμβολή των μεταναστών στην οικονομική ανάπτυξη** είναι θετική αν και σχετικά μικρή. Η ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής είναι ίσως ο κυριότερος παράγοντας κοινωνικής ένταξης. Η κοινωνική ένταξη και συμμετοχή των μεταναστών στην αγορά εργασίας, με τη σειρά της μεγιστοποιεί την θετική τους συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας υποδοχής.

Τέλος πρέπει να επισημανθεί ότι η απασχόληση των μεταναστών λειτούργησε πτωτικά στα επίπεδα αμοιβών των Ελλήνων την περίοδο 1991-2001 (Λιανός και Καβουνίδη, 2012). Οι μισθοί των ανειδίκευτων και χαμηλής ειδίκευσης ή προϋπηρεσίας Ελλήνων εργαζομένων υπέστησαν συμπίεση (Κόντης και συν., 2006) εξαιτίας του φθηνού εργατικού κόστους και της ακραίας ευελιξίας στην απασχόληση των αντίστοιχης ειδίκευσης μεταναστών και κυρίως των ανεπίσημων (Sarris and Zografakis, 1999). Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι η άφιξη νέων μεταναστών πιθανότατα

θα έχει αρνητικές συνέπειες στις αμοιβές των ήδη εγκατεστημένων μεταναστών, εφόσον οι δύο κατηγορίες θα λειτουργούσαν ανταγωνιστικά (Καψάλης, 2020).

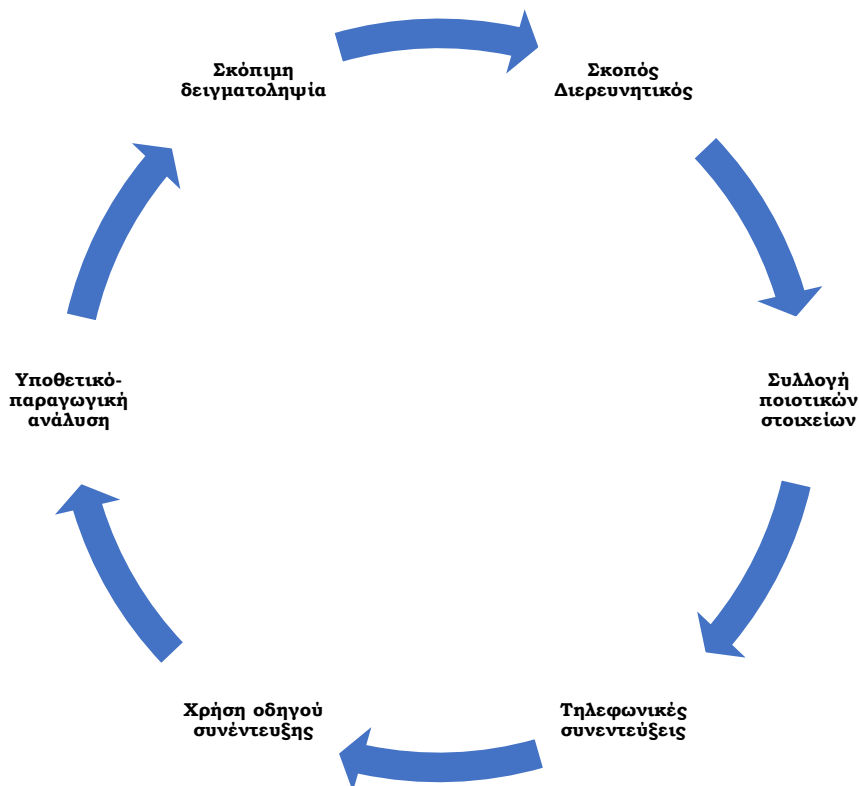
Μεθοδολογία

Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των απόψεων των μεταναστών σχετικά με την απασχόλησή τους στην Ελλάδα και τις συνθήκες που την διέπουν. Ειδικότερα μελετάται η σχέση της μετανάστευσης με τους εργάτες (οικιακές εργάτριες, αγροτοεργάτες) που και τα δύο αποτελούν παραδοσιακά επαγγέλματα.

Στόχοι της εργασίας που πρέπει να ικανοποιηθούν είναι:

- Να μελετηθεί το ιστορικό υπόβαθρο των δύο επαγγελμάτων.
- Να εξηγηθούν οι συνθήκες που οδήγησαν τους μετανάστες σε αυτά τα επαγγέλματα.
- Να παρατεθούν οι λόγοι που τους κρατάνε σε αυτά.
- Να αναλυθούν οι διαφορές τους από τους Έλληνες αγροτοεργάτες και τις Ελληνίδες οικιακές εργάτριες.

Σχήμα 1 . Διαδικασία έρευνας

Ερευνητική μέθοδος –ποιοτική έρευνα

Η επιλογή της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε υπαγορεύτηκε από τον σκοπό και τους στόχους της εργασίας. Ο σκοπός της έρευνας είναι διερευνητικός καθώς επιχειρείται η κατανόηση του προβλήματος μέσω της βιβλιογραφίας και των συνεντεύξεων. Επειδή η ποσοτική προσέγγιση δεν θα μπορούσε να αποτιμήσει τις απόψεις των μεταναστών, η έρευνα βασίστηκε στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων. Έτσι θα μπορούσε να διερευνηθεί η σκέψη των ερωτώμενων και η βαθύτερη κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν το θέμα που διερευνάται με εντοπισμό και προσδιορισμό των ποιοτικών ζητημάτων που χρήζουν περαιτέρω έρευνας. Η διαδικασία έρευνας που ακολουθείται φαίνεται στο διάγραμμα 1.

Ερευνητικό εργαλείο – συνέντευξη

Για τη συλλογή των ποιοτικών δεδομένων επιλέχθηκε η πρόσωπο με πρόσωπο συνέντευξη η οποία έχει το πλεονέκτημα της αμεσότητας στην επικοινωνία και της δυνατότητας διευκρινήσεων ή επεξηγήσεων (Χρήστου, 1999; Saunders et al., 2003). Κατά την διάρκεια της συνέντευξης ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να αντλήσει πληροφορίες για τις απόψεις, τις εμπειρίες και τις σκέψεις των συνεντευξιαζόμενων αλλά και για τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους (Φίλιας, 2003; Κυριαζή, 2011). Αν και αφορούν περιορισμένο πληθυσμό έρευνας, επιτρέπεται η εξέταση και διερεύνηση επιμέρους ερωτημάτων που μπορεί να προκύψουν την ώρα της συνέντευξης.

Από την άλλη, οι αδυναμίες της συνέντευξης εστιάζονται στο ότι πρόκειται για μία χρονοβόρα διαδικασία ως προς το σχεδιασμό, την υλοποίηση, την πρόσβαση στους συμμετέχοντες και την αποδελτίωσή της. Ο ερευνητής πρέπει να είναι επικοινωνιακός, ευαίσθητος και εχέμυθος ώστε να συλλέξει τα ποιοτικά δεδομένα που θέλει για την έρευνα. Επιπλέον, υπεισέρχεται ο παράγοντας της υποκειμενικότητας που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την εγκυρότητα της έρευνας με παρερμηνείας ίσως κάποιου γεγονότος (Ιωσηφίδης, 2003).

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας η συνέντευξη ήταν ημιδομημένη καθώς δίνει την ευελιξία λόγω του προφορικού λόγου, υπάρχει δυνατότητα

διευκρίνισης και άμεση αλληλεπίδραση του ερευνητή με τον συνεντευξιαζόμενο (Cohen και Manion, 2000; Ιωσηφίδης, 2003; Αβραμίδης και Καλύβα, 2006). Ο κάθε ερωτώμενος θα μπορέσει να προσεγγίσει την ερώτηση από τη δική του οπτική εκφράζοντας αυτό που είναι σημαντικό για τον ίδιο (Αβραμίδης και Καλύβα, 2006). Προκρίθηκε η διαμόρφωση και χρήση οδηγού συνέντευξης, με καταγεγραμμένες ερωτήσεις, σύμφωνα με την αρχική υπόθεση και το θεωρητικό πλαίσιο, και τις θεματικές ενότητες που πρέπει να καλυφθούν. Περιλαμβάνει ερωτήσεις που θα οδηγήσουν σε συζήτηση στην οποία οι ερωτώμενοι θα εκθέσουν τις απόψεις τους για το υπό διερεύνηση θέμα ενώ θα δίνονται διευκρινίσεις όποτε είναι αναγκαίες για την ομαλή διεξαγωγή της συνέντευξης.

Για την διαμόρφωση του οδηγού συνέντευξης μελετήθηκε διεξοδικά η βιβλιογραφία. Παράλληλα πραγματοποιήθηκε πιλοτική συνέντευξη σε άτομο που είχε χαρακτηριστικά ανάλογα με αυτά του δείγματος της μελέτης (Bryman, 2008). Η συνέντευξη αυτή δεν συμπεριλήφθηκε στο τελικό δείγμα της έρευνας.

Οι άξονες του οδηγού συνέντευξης όπως διαμορφώθηκαν μετά την πιλοτική συνέντευξη είναι οι εξής:

- Δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, τρόπος ζωής στη χώρα προέλευσης, λόγοι που οδήγησαν στη μετανάστευση)
- Συνθήκες εργασίας (παροχές, προβλήματα, λήψη οδηγιών και εντολών κ.λπ.)
- Προτάσεις βελτίωσης

Πιλοτικές Συνεντεύξεις

Για τους σκοπούς της έρευνας τέθηκαν ως κριτήρια οι ερωτώμενοι:

- Να βρίσκονται τουλάχιστον 5 έτη στην Ελλάδα
- Να εργάζονται σε οικία ή σε κάποια αγροτική εργασία
- Να γνωρίζουν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα ώστε να μην υπάρχει πρόβλημα επικοινωνίας

Η δειγματοληπτική τεχνική που ακολουθήθηκε ήταν η σκόπιμη δειγματοληψία (δειγματοληψία κριτηρίου) με την οποία δόθηκε η δυνατότητα στην

ερευνήτρια να επιλέξει τις περιπτώσεις που ταίριαζαν περισσότερο στην έρευνα για να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν. Για την ανεύρεση του δείγματος, απευθύνθηκα σε οικείους που με έφεραν σε επαφή με μετανάστες που πληρούσαν τις ανωτέρω προϋποθέσεις. Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστιβάδας, μέθοδος που χρησιμοποιείται στην ποιοτική έρευνα και δίνει την δυνατότητα επαφής με το δείγμα, μέσω κοινωνικών γνωριμιών, επιτρέποντας έτσι μια εύκολη επαφή με τους συνεντευξιαζόμενους (Bryman, 2004).

Ένας επιπλέον λόγος που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη τεχνική είναι ο μικρός αριθμός του δείγματος που δίνει την δυνατότητα καταγραφής των απόψεων και των εμπειριών των μεταναστών.

Για τις ανάγκες της εργασίας λήφθηκαν 2 συνεντεύξεις από 2 μετανάστες, 1 άνδρα και 1 γυναίκα. Ηλικιακά κυμαίνονται από 45-65 ετών και έχουν βασικές εκπαιδευτικές γνώσεις. Τα ελληνικά τα έμαθαν μόνοι τους και παρά το υψηλό επίπεδο κατανόησης κάνουν γραμματικά και συντακτικά λάθη κατά την ομιλία. Όλοι ήταν θετικοί σχετικά με την συμμετοχή τους στην έρευνα, θεωρώντας το ενδιαφέρον τόσο για συζήτηση όσο και αλληλεπίδραση και άμεσα εμπλεκόμενο με την εργασία τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι έδειξαν ενδιαφέρον και για τα αποτελέσματα της έρευνας και εξέφρασαν την επιθυμία τους να ενημερωθούν. Η μία πραγματοποιήθηκε στην περιοχή των Αθηνών από γυναίκα που εργαζόταν σε σπίτι ως βοηθητικό προσωπικό. Η δεύτερη έλαβε χώρα από άνδρα μετανάστη που εργάζεται σε επαρχιακή πόλη στη συγκομιδή ελιάς. Επρόκειτο για τις πόλεις που αποτελούν μόνιμη κατοικία και των δύο συνεντευξιαζόμενων. Η πρώτη ήταν στην Αθήνα και η δεύτερη στην Άμφισσα.

Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Μετά την δημιουργία του οδηγού συνέντευξης, πραγματοποιήθηκε μια πιλοτική συνέντευξη, με μετανάστρια, εργαζόμενη στην περιοχή της Αθήνας ως βοηθός σε οικία η οποία γνώριζε καλά τα ελληνικά και είχε ευχέρεια στην επικοινωνία. Η παραπάνω συνέντευξη δεν συμπεριλήφθηκε στο δείγμα της έρευνας.

Η πιλοτική συνέντευξη συνέβαλε στον έλεγχο της διάρκειας της συνέντευξης, της κατανόησης των ερωτήσεων και στην επεξεργασία τους και γενικά στο τρόπο που θα τεθούν ώστε να μην είναι κατευθυνόμενες.

Κατόπιν έγινε τηλεφωνική επαφή με τους συνεντευξιαζόμενους ώστε να οριστεί η συνάντηση. Λόγω των έκτακτων υγειονομικών συνθηκών που επικρατούν στην Ελλάδα ως προφύλαξη από τον COVID-19, ο πλέον εύκολος και οικείος τρόπος επιλέχθηκε η τηλεφωνική επικοινωνία σε ώρες που εξυπηρετούσε τους συνεντευξιαζόμενους. Προτάθηκε η επικοινωνία για τη συνέντευξη να γίνει απογευματινές ώρες ή Σαββατοκύριακο ώστε να είναι μετά το πέρας του ωραρίου εργασίας τους. Έτσι υπήρξε η βεβαιότητα ότι θα είναι διαθέσιμοι για τη διεξαγωγή της συνέντευξης.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Δεκεμβρίου 2020, κρίνοντας ότι πληρούνται οι τιθέμενες προϋποθέσεις. Έτσι οι ερωτώμενοι ολοκλήρωσαν την αποτύπωση των απόψεων και των εμπειριών τους σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας.

Πριν την έναρξη της συνέντευξης ζητήθηκε άδεια από τους ερωτώμενους για ηχογράφηση των απαντήσεών τους ώστε να διευκολυνθεί η ανάλυση και αξιολόγηση των ποιοτικών πληροφοριών που θα συγκεντρωθούν. Εξηγήθηκε η ανάγκη και τα πλεονεκτήματα της καταγραφής της συνέντευξης και τους δόθηκε η διαβεβαίωση ότι θα μπορούν να διακόψουν την ηχογράφηση οποιαδήποτε στιγμή αισθανθούν ότι δεν είναι προετοιμασμένοι να απαντήσουν. Παρά τα επιχειρήματα που προτάθηκαν και τις απαραίτητες διαβεβαιώσεις ανωνυμίας και προστασίας των προσωπικών τους δεδομένων οι συμμετέχοντες δεν συμφώνησαν, οπότε η διαδικασία ακολούθησε την κλασική χειρόγραφη καταγραφή από την υποφαινόμενη.

Αρχικά, κατά την έναρξη της συνέντευξης, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αναφέρουν κάποια προσωπικά τους στοιχεία (ηλικία, όνομα, εμπειρία κ.λπ.) και στην συνέχεια ακολουθούσαν οι ερωτήσεις σύμφωνα με τους θεματικούς άξονες του οδηγού συνέντευξης. Έτσι, δημιουργήθηκε αρχικά ένα κλίμα οικειότητας και γνωριμίας ανάμεσα στον ερευνητή και τον συνεντευξιαζόμενο.

Για τη διαδικασία υποβολής των ερωτήσεων ακολουθήθηκε η ίδια σειρά. Επιπλέον οι ερωτώμενοι δεν γνώριζαν τις ερωτήσεις πριν την συνέντευξη και οι παρεμβάσεις της ερευνήτριας ήταν μόνο για την παροχή διευκρινίσεων όπου κρινόταν απαραίτητο. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν σε ήρεμο, χαλαρό κλίμα και οι συνεντευξιαζόμενοι απάντησαν σε όλα τα ερωτήματα χωρίς να διακόπτεται η σκέψη τους. Ήταν έντονη η επιθυμία και προθυμία τους να περιγράψουν τις εμπειρίες τους.

Μετά το πέρας της συνέντευξης η ερευνήτρια ευχαρίστησε τους συνεντευξιαζόμενους εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη της και υπογραμμίζοντας τη σημασία της συμμετοχής τους για την διεξαγωγή της έρευνας.

Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων αποτελεί μία διαδικασία κατηγοριοποίησης, συσχέτισης, θεωρητικοποίησης και νοηματοδότησης του ποιοτικού υλικού. Στόχος είναι η απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων, ο έλεγχος των ερευνητικών υποθέσεων και η ερμηνεία φαινομένων, διαδικασιών και συμπεριφορών (Ιωσηφίδης, 2003).

Στην παρούσα έρευνα με βάση το σκοπό και τη θεωρητική θεμελίωση επιλέχθηκε η ποιοτική προσέγγιση για τον σχεδιασμό, την επεξεργασία και την ανάλυση των ευρημάτων. Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων στηρίχτηκε στη θεματική ανάλυση περιεχομένου που οδηγεί σε ελεγχόμενη και συστηματική κωδικοποίηση των απαντήσεων (Λυδάκη, 2001). Πρόκειται για συστηματική αναγνώριση, οργάνωση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοήματος εντός ενός συνόλου δεδομένων. Έτσι, αν και ανιχνεύονται διάφορα νοηματικά μοτίβα παρόλα αυτά η εστίαση είναι προς εκείνα που σχετίζονται με το υπό μελέτη θέμα και είναι κατάλληλα για την ικανοποίηση των ερευνητικών του ερωτημάτων που λειτουργούν ως οδηγός στη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης. Κατά τη διαδικασία αυτή δεν ανακαλύπτονται νέα θέματα αλλά παράγονται συγκροτούνται τα δεδομένα που έχει (Τσιώλης, 2017). Η θεματική ανάλυση μπορεί να είναι διερευνητική όταν δεν υπάρχουν υποθέσεις ή αποδεικτική όταν υπάρχουν και πρέπει να αποδειχθούν (Φίλιας, 2001; Κυριαζή, 2011). Τελικός στόχος είναι η ερμηνεία του περιεχομένου

των συνεντεύξεων και η κατανόηση του νοήματος (Λαμπίρη-Δημάκη, 1990). Είναι μία ευέλικτη μέθοδος ανάλυσης που μπορεί να αξιοποιηθεί πολλαπλώς από ερευνητές που εκκινούν από διαφορετικές αφετηρίες (Τσιώλης, 2017).

Αποτελέσματα

Σύμφωνα με όσα μελετήθηκαν και αποκομίστηκαν από τις συνεντεύξεις φαίνεται ότι ο υπηρετικός χαρακτήρας της εργασίας «διαφέρει από προηγούμενες εποχές, με παγκόσμιες οικονομικές, πολιτισμικές και συναισθηματικές προεκτάσεις» (Ψημμένος, 2020).

Η γυναίκα που συμμετείχε στην έρευνα προερχόταν από χώρα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και έφθασε με τον άντρα της, μετά από περιπέτειες, στην Ελλάδα. Παρά το μεγάλο αριθμό εθνικοτήτων οι αλλοδαπές κατά 75% το 2001 και 76,5% το 2011 προέρχονται από την Αλβανία, Βουλγαρία, Γεωργία, Ρωσία, Ουκρανία και Ρουμανία (Κακλαμάνη σε Ψημμένος, 2020). Ο κατά εθνικότητα καταμερισμός της εργασίας παράγει αξίες και αντιλήψεις σχετικά με την κοινωνική θέση των μεταναστών στην χώρα υποδοχής (Γαλατά και Πούλου σε Ψημμένος, 2020).

Ως προς τον αγροτοεργάτη, πρόκειται για Αλβανό μετανάστη, τον Εμβέρ Κ. από τα Τίρανα της Αλβανίας.

Οι δύο ερωτώμενοι δεν έχει υψηλό μορφωτικό επίπεδο όμως γνωρίζουν ελληνικά Η Elza έμαθε σε ένα σπίτι που εργαζόταν *«Όμως μια γιαγιά ήταν δασκάλα και μου έμαθε να μιλάω ελληνικά. Με βοήθησε πολύ»* ενώ το Εμβέρ τον έμαθαν τα παιδιά του *«Ελληνικά με έμαθαν καλά τα παιδιά μου. Διάβαζαν και μου έλεγαν κι εμένα. Ήξερα να μιλάω αλλά τώρα είναι καλύτερα. Συνεννοούμαι πολύ καλά»*.

Βασική αιτία μετανάστευσης ήταν οι συνθήκες ζωής στη χώρα προέλευσης. Συγκεκριμένα, στη Γεωργία *«λεφτά δεν είχαμε, τίποτα, ούτε δουλειά, ούτε φως. Χάλια, φτώχεια, δυστυχία. Ούτε νερό ούτε φως»*. Ανάλογα *«Στην Αλβανία είχε μεγάλη φτώχεια. Ζούσαμε όλη η οικογένεια σε φτωχόσπιτο. Ούτε φαγητό δεν είχαμε εγώ και τα αδέρφια μου. Όλους μας θεωρούσαν εχθρούς. Κι όχι μόνο φτώχεια, βία, ανεργία, φόβος για το μέλλον, τρέλα, χάλια. Πεινούσαμε. Οι γονείς δεν μπορούσαν να ταΐσουν τα παιδιά τους. Και οι νέοι δεν είχαμε μέλλον στην Αλβανία. Έπρεπε να φύγω για να σωθώ. Για κάτι άλλο καλύτερο.»*.

Η είσοδος στην Ελλάδα έγινε παράνομα. Συγκεκριμένα η πρώτη ερωτώμενη δήλωσε ότι *«Μπήκαμε παράτυπα γιατί ήταν φθηνότερο. Με άδεια εισόδου ήταν ακριβά έπρεπε να μπουν κι άλλοι στη μέση για να την πάρουμε κι όλοι ήθελαν λεφτά. Δεν είχαμε για βίζα. Ήρθαμε σαν τουρίστες. Έτσι έρχονταν όλοι τότε. Χωρίς βίζα»*. Ανάλογα ο δεύτερος ερωτώμενος δήλωσε ότι ήρθε στη χώρα *«Περπατώντας, κρυφά, σε άσχημες συνθήκες»*.

Τόσο η Elza όσο και ο Εμβέρ, μετά την είσοδό τους περιηγήθηκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας και κατέληξαν η πρώτη στην Αθήνα και μάλιστα σε μία συνοικία του Πειραιά *«Πρώτα πήγαμε στη Θεσσαλονίκη, μετά Αγρίνιο, μετά κοντά στην Καλαμάτα και μετά Αθήνα, στη Νίκαια κοντά στον Πειραιά»* και ο δεύτερος στην Άμφισσα *«Γύρισα όλη την Ελλάδα. Από Ήπειρο πήγα πάνω (βόρεια), μετά Κρήτη, το καλοκαίρι σε νησιά, παντού πήγα μέχρι να έρθω στην Άμφισσα»*. Γενικότερα, το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών απορροφάται στα αστικά κέντρα που στις αλλοδαπές οικιακές εργαζόμενες το ποσοστό φθάνει το 60% ενώ το αντίστοιχο στην επαρχία δεν ξεπερνά το 15%. Αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί είτε λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων από την επαρχία είτε γιατί στα αστικά κέντρα με μεγαλύτερη ευκολία οι οικογένειες απευθύνονται σε άτομα εκτός της οικογένειας για να φροντίσουν τους ηλικιωμένους (Κακλαμάνη σε Ψημμένος, 2020). Γενικότερα οι μετανάστες ,συνήθως, καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας στη δευτερεύουσα και, σπανιότερα ,σε συγκεκριμένα τμήματα της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας ενώ συχνά οι θέσεις εργασίας συνδέονται με συγκεκριμένες εθνικότητες και τον τόπο προέλευσης των ατόμων.

Βασικός στόχος της μετακίνησης της Elza ήταν να εργαστεί για να μπορέσει να στηρίξει την ανατροφή των παιδιών της που παρέμειναν στην χώρα προέλευσης, τη Γεωργία. *«Έφυγα και τα άφησα μικρά αλλά τι να κάνω;...Μετά δεν μπορούσαμε άλλο και ήρθαμε Ελλάδα ... Έχει δουλειές, ζητάνε κόσμο ... Ήρθα με τον άντρα μου, να δουλέψουμε, να μαζέψουμε χρήματα, να φέρουμε τα παιδιά όταν θα τα φτιάχναμε εδώ στην Ελλάδα... Στέλναμε και χρήματα πίσω... στους γονείς μου για να φροντίζουν τα παιδιά»*. Η θυσία για τα παιδιά είναι βασικό σημείο και κοινό σημείο με τη γιαγιά την οποία προσέχει. Λέει συγκεκριμένα *«Έχει περάσει πολλά, έχασε τον άντρα της, μεγάλωσε μόνη τα παιδιά της»*(Κακλαμάνη σε Ψημμένος, 2020).

Προκειμένου η πρώτη ερωτώμενη να ενταχθεί στην ελληνική πραγματικότητα, δέχεται να κάνει χαμηλού κύρους εργασίες όπως προσωπική υπηρεσία εσωτερικής οικιακής εργασίας *«Όπου είχε δουλειά πήγαινα ... Ζητούσαν κόσμο και στα χωράφια και στα σπίτια. Εγώ έμενα σε σπίτι μέσα για να κάνουμε και οικονομία»*. Αυτό σε συνδυασμό με την έλλειψη των απαραίτητων νομιμοποιητικών εγγράφων συνέβαλαν στο να επιλέγεται η εσωτερική οικιακή εργασία προκειμένου να αποφύγουν τον κείμενο έλεγχο και σύλληψης από την Αστυνομία *«Και από φόβο. Γιατί μπορεί να μου ζητούσαν χαρτιά έξω κι εγώ δεν είχα»*(Κακλαμάνη σε Ψημμένος, 2020).

Η Elza τις διάφορες εργασίες τις έβρισκε από φίλους και από δίκτυο επαφών *«Μια φίλη με βοήθησε να βρω δουλειά από όταν ήρθα. Και τώρα αυτή η φίλη με βοήθησε να βρω τη γιαγιά»*. Για τα γραφεία εργασίας που λειτουργούσαν παράνομα η Elza ήταν αρνητική ισχυριζόμενη ότι *«Έχω πάει και σε γραφείο να μου βρουν δουλειά αλλά το μετάνιωσα. Με κορόιδεψαν και πια μόνο από γνωστούς πηγαίνω σε σπίτια και δουλεύω»*. Ανάλογα ο δεύτερος ερωτώμενος δήλωσε ότι *«Όπου άκουγα ότι ήθελαν εργάτη έτρεχα. Μου το έλεγαν οι φίλοι μου που το μάθαιναν από τους δικούς τους φίλους. Ότι δουλειά υπήρχε την έκανα»*.

Η Γεωργιανή εργαζόμενη φρόντιζε μία ηλικιωμένη κυρία για την οποία μιλούσε με ιδιαίτερο σεβασμό αλλά και με συναισθήματα τρυφερότητας (Βαΐου και συν., 2007). Το αξιακό σύστημα από την χώρα προέλευσης, τη Γεωργία, συνέβαλε στον τρόπο που η ερωτώμενη Elza αντιμετώπισε την γιαγιά στο σπίτι που εργάζεται *«Μου λείπει η μαμά η δικιά μου και η οικογένειά μου και η γιαγιά με βοηθάει σε αυτό. Τη λούζω, τη φροντίζω, την ταϊζω. Είναι καλή. Έχει περάσει πολλά, έχασε τον άντρα της, μεγάλωσε μόνη τα παιδιά της. Φέρομαι όπως θα ήθελα να φέρονται στη μαμά μου»*. Έτσι, από τη μία προτάσσει τους οικογενειακούς ρόλους που θα έπρεπε να επιτελέσει στη χώρα της και προσπαθεί αυτό να το συνδέσει και να το συνδυάσει με την εργασία της και από την άλλη δείχνει το σεβασμό που στη χώρα της δείχνουν στους γηραιότερους. Αυτό ίσως δικαιολογείται και από την εκπαίδευση που λαμβάνουν ως παιδιά, δηλαδή το σεβασμό προς τους μεγαλύτερους που υπέφεραν πολλά στη ζωή τους. Βέβαια τα λόγια της Elza ενέχουν και κάποια ενοχή για το ότι η ίδια δεν κατάφερε να επιτελέσει το ρόλο της ως κόρη και έτσι προσπαθεί να το καλύψει φροντίζοντας την γιαγιά. Αντιμετωπίζοντας την ηλικιωμένη ως μωρό που

«Τη λούζω, τη φροντίζω, την ταΐζω» αναπαριστά και τον τρόπο μετατροπής της σχέσης εξουσίας λόγω της αδυναμίας της γιαγιάς.

Επιπλέον, παρατηρείται μειωμένη επαφή με την οικογένειά τους στη χώρα καταγωγής που περιορίζεται σε τηλεφωνικές επαφές και βιντεοσυνομιλίες και όχι σε φυσική επαφή *«Μου λείπουν τα παιδιά και τα εγγόνια μου και οι γονείς μου. Μιλάμε στο τηλέφωνο και στο βίντεο»*. Την ανάγκη τους για ένταξη σε μια οικογένεια καλύπτει η οικογένεια στην οποία εργάζεται και προσφέρει τις υπηρεσίες της με την ανάπτυξη «ψευδο-οικογενειακών» σχέσεων *«Μου λείπει η μαμά η δικιά μου και η οικογένειά μου και η γιαγιά με βοηθάει σε αυτό»*(Γαλατά και Πούλου σε Ψημμένος, 2020).

Ως προς το πρόσωπο που είναι υπεύθυνο για τη γιαγιά, σύμφωνα με την Elza, σημαντικό ρόλο παίζει ο γιος που *«μου λέει κάνε αυτό και κάνε εκείνο. Πρέπει να τον ακούω για να είναι η γιαγιά καλά και αυτός ευχαριστημένος. Εκείνος ξέρει τι είναι για τη μαμά του. Τα άλλα παιδιά της γιαγιάς πιο εύκολα με μένα όμως ο ένας γιος είναι λίγο δύσκολος. Ρωτάει συνέχεια τη γιαγιά και παρακολουθεί αν μαγειρεύω, τι τρώει η γιαγιά, αν είναι ευχαριστημένη και χαρούμενη η γιαγιά. Όλο τέτοια. Έχει αδυναμία στη γιαγιά και όλο λέει κάνε αυτό και κάνε εκείνο. Κι εγώ προσέχω»*. Η εργαζόμενη οφείλει να ακούει τον γιο της γιαγιάς που είναι ουσιαστικά ο εργοδότης της, την πληρώνει και την ελέγχει. Παρατηρείται αναπαραγωγή του οικογενειακού μοντέλου όπου, παρά την υφιστάμενη ισότητα, ο άντρας ορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού και η γυναίκα είναι υπεύθυνη για τη λειτουργία της οικογένειας και την προστασία των μελών της. Έτσι η γυναίκα είναι και σε αυτή την περίπτωση υπεύθυνη για την φροντίδα των μελών της οικογένειας και των ανήμπορων ανεξάρτητα από την ηλικία. Ο δεύτερος ερωτώμενος, επίσης εκφράζει δέσιμο με την εργοδοτική οικογένεια και ιδιαίτερα με το πρόσωπο του «αφέντη» εργοδότη. Λέει συγκεκριμένα *«Είμαι πολλά χρόνια εδώ. Τους θεωρώ δικούς μου ανθρώπους ... Τον φωνάζω με το μικρό του όνομα. Είμαστε καλά... σαν φίλοι, σαν οικογένεια. Ότι χρειαστώ θα τρέξει να με βοηθήσει. Και για καφέ πάμε μαζί ... το αφεντικό δεν με εκμεταλλεύεται. Είμαστε οικογένεια»*.

Για τις συνθήκες εργασίας η Elza δηλώνει ότι είναι ικανοποιημένη *«Είμαι τυχερή. Είναι καλοί άνθρωποι ... Είμαι ευχαριστημένη ... δεν θέλω να φύγω»*. Παρατηρείται επίσης μια σταδιακή περιθωριοποίηση της ερωτώμενης που

διακρίνεται από την μη δημιουργία προσδοκιών για το μέλλον (Γαλατά και Πούλου σε Ψημμένος, 2020).

Ως προς τα προβλήματα που αντιμετωπίζει στην εργασία της η Elza είπε ότι *«Προβλήματα δεν αντιμετωπίζω. Έχω δικό μου δωμάτιο, με θέρμανση»*. Όμως εκδήλωσε φόβο ότι σε περίπτωση που δεν ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις της θα τη διώξουν και δεν έχει πού να πάει *«Αν δεν είναι καλά η δουλειά μου τότε θα με διώξουν. Πού να πάω; Πού να βρω δουλειά σε αυτές τις εποχές;»* Αυτό δημιουργεί έναν άτυπο «ψυχολογικό» εκβιασμό καθώς και εξαρτήσεις εξουσίας από την οικογένεια του εργοδότη. Ανάλογη ευχαρίστηση εξέφρασε και ο Εμβέρ *«Δεν έχω προβλήματα. Έχω συνέχεια δουλειά. Δεν φοβάμαι. Πάντα έχω φαγητό για τα παιδιά κι όταν ήταν μικρά ακόμα πιο σημαντικό. Ακούω τι θέλει το αφεντικό. Ξέρω και τη δουλειά. Όλα είναι καλά»*.

Ως προς τις παροχές η Elza λέει *«με πληρώνουν κάθε μήνα και μου δίνουν και έξτρα χρήματα για να αγοράζω φαγητό για το σπίτι»*. Βασικό κίνητρο για την εργασία ως οικιακοί βοηθοί είναι ο σταθερός μισθός, η μονιμότητα στην εργασία και οι ελάχιστες απαιτήσεις για τη γνώση της γλώσσας (Κακλαμάνη σε Ψημμένος, 2020). Όμως στερείται βασικών εργασιακών δικαιωμάτων όπως είναι η ασφάλιση καθώς δεν έχει ασφάλεια *«Ασφάλεια δεν έχω»* το οποίο δικαιολογεί λόγω της μη ολοκλήρωσης των απαραίτητων νομιμοποιητικών εγγράφων παραμονής της ίδιας (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008; Έμκε-Πουλοπούλου, 2009). Ανάλογα ο Εμβέρ δηλώνει *«Εγώ πληρώνομαι κανονικά και με έχει και ασφαλισμένο κανονικά ... λίγα αφεντικά σε ασφαλίζουν ...μου κολλάει κανονικά τα ένσημα»*. Γενικά, πολλοί εργαζόμενοι μπορεί να ασφαλίζονται μόνοι τους *«οι περισσότεροι που δουλεύουν στα κτήματα πληρώνουν μόνοι τους και ασφαλίζονται. Είναι που αλλάζουν συνέχεια δουλειά και θέλουν να είναι σίγουροι ότι θα έχουν γιατρό»*

Τα καθήκοντα της ερωτώμενης δεν περιορίζονται στη φροντίδα της ηλικιωμένης γιαγιάς αλλά *«στο σπίτι κάνω κι όλες τις δουλειές. Μαγειρεύω, πλένω, καθαρίζω, σιδερώνω. Όλα τα κάνω»*. Αυτό δεν φαίνεται να την επιβαρύνει και να την επιφορτίζει καθώς η γιαγιά δεν είναι κατάκοιτη και *«κάθε 2 εβδομάδες Κυριακή δεν δουλεύω»*, έχει δηλαδή χρόνο ελεύθερο ενώ δεν είναι υποχρεωμένη να βρίσκεται στο ίδιο δωμάτιο με τη γυναίκα που φροντίζει (Κασιμάτη, 2003). Παρατηρείται βέβαια μια κάποια εξάρτηση με ανάπτυξη δεσμών της ερωτώμενης από το εργοδοτικό

νοικοκυριό και μια παράλληλη αποξένωση από τις οικογένειες και τους φίλους τους (Γαλατά και Πούλου σε Ψημμένος, 2020). Ανάλογα και ο Εμβέρ δηλώνει ότι *«Τα κάνω όλα και λιπάσματα ρίχνω και ψεκάζω και αραιώνω. Όλα τα κάνω. Είμαι πρόθυμος, ποτέ δεν λέω όχι ... Εγώ τα έκανα όλα με τα μισά λεφτά.»*

Τέλος, η Elza έχει καταλάβει ότι το κρίσιμο σημείο είναι η νομιμότητα στην παραμονή της. Αυτό καθορίζει και τη σχέση με τον εργοδότη γιατί *«Αν έχεις χαρτιά δεν φοβάσαι τίποτα. Δουλεύεις πάλι με δύναμη αλλά αν θες να φύγεις θα φύγεις. Χωρίς χαρτιά πρέπει να κάνεις υπομονή μεγάλη»*. Ανάλογα και ο Εμβέρ δηλώνει *«Τώρα όμως δουλεύω κανονικά, πληρώνομαι και έχω και γιατρό. Μετά από χρόνια που ήρθα έβγαλα κανονικά χαρτιά. Μπορεί και μετά από 10 χρόνια που ήρθα να έβγαλα κανονικά χαρτιά. Από τότε ζήτησα κάτι καλύτερο για να έχω και γιατρό και να μπορέσω να βγάλω χαρτιά και να πάρω και σπίτι. Ήθελα να είμαι νόμιμος»*.

Ως προς τις προτάσεις που γίνονται από τους ερωτώμενους για βελτίωση των συνθηκών εργασίας αυτό που προτάσσεται από την Elza είναι η δυνατότητα *«να μπορώ να πηγαίνω να τα βλέπω και να μένω μαζί τους χωρίς να πρέπει να γυρίσω το βράδυ πίσω. Αν βοηθούσε και το κράτος...»* και επίσης *«αν ήταν πιο εύκολο να βγάλω τα χαρτιά ... Αν έχεις χαρτιά δεν φοβάσαι τίποτα»*. Ο Εμβέρ τονίζει επίσης το θέμα της έκδοσης των νομιμοποιητικών εγγράφων λέγοντας *«θα ήταν καλό θα ήταν να είναι πιο εύκολη η διαδικασία να πάρουμε άδεια για να δουλέψουμε. Είναι πολύ κουραστική και δύσκολη»* ενώ προσθέτει *«Να υπάρχει κάποιου που να ρωτάμε πού υπάρχει δουλειά; Εκεί. Εκεί να πηγαίνουμε. Εγώ κουράστηκα πολύ στην αρχή. Ρωτούσα να μάθω που να πάω να κάνω ένα μεροκάματο»* καταδεικνύοντας την ανάγκη δημιουργίας ενός φορέα εύρεσης εργασίας σε μετανάστες.

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετήσει τη σχέση δύο μεταβλητών, της μετανάστευσης και των εργατών (οικιακές εργάτριες, αγροτοεργάτες) που και τα δύο αποτελούν παραδοσιακά επαγγέλματα. Η έρευνα αναφέρεται στην εμπειρία των μεταναστών και μεταναστριών μετά την άφιξή τους στη χώρα, στις συνθήκες ζωής και εργασίας και στις αιτίες που τους ώθησαν να μεταναστεύσουν για ανεύρεση εργασίας.

Σύμφωνα με όσα παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα ήταν περιορισμένες έως τη δεκαετία του 1980. Από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990 τα μεταναστευτικά δεδομένα άλλαξαν με την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης που συνοδεύτηκε από μετακινήσεις πληθυσμού προς γειτονικές χώρες. Το επόμενο έτος, με την πτώση του καθεστώτος στην Αλβανία και το «άνοιγμα» των συνόρων η Ελλάδα μετατράπηκε σταδιακά από χώρα εξαγωγής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τις 2 συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας. Η μία ερωτώμενη ήρθε μετά την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης από τη Γεωργία και ο δεύτερος ερωτώμενος ήρθε από την Αλβανία.

Από τη δεκαετία του 1990 που η Ελλάδα μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών γίνονται έρευνες που αφορούν τον αντίκτυπο των μεταναστών στην αγορά εργασίας και την οικονομία της χώρας. Αν και τα αποτελέσματά τους μπορεί να διαφέρουν παρόλα αυτά όλες δείχνουν ότι σε γενικές περιπτώσεις ο αντίκτυπος των μεταναστών στην ελληνική οικονομία ήταν μάλλον θετικός, αφού κατάφεραν να βοηθήσουν σε αρκετά επίπεδα, ενώ οι αρνητικές συνέπειες της μετανάστευσης ήταν ελάχιστες. Από την άλλη, φαίνεται ότι οι μετανάστες επιβαρύνουν τα δημόσια οικονομικά, προκαλούν υψηλά ποσοστά ανεργίας, δημιουργούνται μορφές εκμετάλλευσης της εργασίας, αντιμετωπίζονται ως ανταγωνιστές λόγω της οικονομικής κρίσης, συγκρατούν σε χαμηλά επίπεδα τους μισθούς και τα μεροκάματα των ανειδίκευτων ή ημί-ειδικευμένων εργατών, χάνονται υψηλά ποσά από τα ασφαλιστικά ταμεία λόγω της παραοικονομίας, παρατηρείται επιβράδυνση του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της παραγωγής λόγω της στήριξης κλάδων της οικονομίας με φτηνό εργατικό δυναμικό και τέλος ευνοείται η παραοικονομία και ο αθέμιτος ανταγωνισμός.

Γενικά, οι μετανάστες αν και έχουν κεντρική θέση και ρόλο στην ανάπτυξη των κοινωνιών υποδοχής βιώνουν κοινωνική περιθωριοποίηση με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις εργασίες που επιτελούν οι οικιακές εργάτριες και το υπηρετικό προσωπικό διαφόρων νοικοκυριών που αναλαμβάνει συνήθως τη φροντίδα και την καθαριότητά τους. Οι μετανάστες λαμβάνουν χαμηλούς μισθούς ή αποδοχές, βιώνουν κοινωνικό στίγμα που τους εγκλωβίζει σε εργασίες χαμηλού κύρους και συνθήκες εργασίας που αφήνουν ανοιχτά τα περιθώρια εκμετάλλευσης. Ειδικότερα, απασχολούνται κυρίως σε δραστηριότητες χαμηλής ειδίκευσης ή ανειδίκευτες, χειρωνακτικές (κυρίως στις κατασκευές, στον αγροτικό τομέα ή στον τομέα των υπηρεσιών) με χαμηλές αμοιβές, ελαστικά ωράρια χωρίς ασφάλιση και άλλες παροχές. Οι δραστηριότητες αυτές δεν είναι ανάλογες του εκπαιδευτικού τους επιπέδου ή της εκπαίδευσης που τυχόν έλαβαν στην πατρίδα τους.

Ως προς τη γυναικεία μετανάστευση φαίνεται ότι υπάρχει κοινωνική περιθωριοποίηση που συνδέεται κυρίως με την ένταξη των μεταναστριών στην οικονομία, την εργασία και στα πολιτισμικά πρότυπα της Ελλάδας (Ψημμένος, 2009). Η συνολική κοινωνική κατάσταση διακρίνεται από σοβαρά προβλήματα που καθορίζουν τις συνθήκες διαβίωσης και τη σχέση των μεταναστριών με τους φορείς παροχής υπηρεσιών και τη χρήση κοινωνικών αγαθών (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Η οικιακή εργάτρια χρησιμοποιείται και για άλλες υπηρεσίες, συνδέεται με την απασχόληση σε καθημερινή βάση σε διαφορετικούς χώρους (δημόσιους και ιδιωτικούς) και πάνω σε συγκεκριμένο αντικείμενο. Στο μεγαλύτερο μέρος της χαρακτηρίζεται από σύγχρονες και διαφορετικές μορφές «δουλείας» και δεσμά. Αφορά περισσότερο τη μερική μορφή απασχόλησης, την ασάφεια ή των ευρύτητα των καθηκόντων, το πνεύμα που διέπει τις σχέσεις με την εργοδότη και τον τρόπο καθορισμού της εργασίας. Χαρακτηρίζεται επίσης από δραστηριότητες συγκινησιακής φόρτισης, ανειδίκευτης και μη αναγνωρίσιμης κοινωνικής προσφοράς αλλά και από μια εργασιακή κουλτούρα που εγκλωβίζει τις εργαζόμενες στην παραοικονομία και αναπαράγει μορφές προνοιακής περιθωριοποίησης. Η οικιακή βοηθός προσαρμόζεται στις απαιτήσεις, στις ανάγκες και στις οδηγίες της εργοδοτικής οικογένειας και βοηθά στις καθημερινές οικιακές ασχολίες αν και δεν αποφασίζει για τίποτα. Οι γυναίκες «δένονται» σε ένα κοινωνικό και εργασιακό

δίκτυο από το οποίο δεν μπορούν να ξεφύγουν. Σχετίζεται δε λιγότερο με το εργασιακό αντικείμενο και περισσότερο με την οικονομική και κοινωνική εξουσία που ασκείται στη μετανάστρια (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008). Πέρα από την ανάπτυξη σχέσεων δεσμών σε κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο μεταξύ μεταναστριών και εργοδοτών υπάρχουν περιπτώσεις που η εργασία στις προσωπικές υπηρεσίες αποτελεί μέσο εγκλωβισμού και εξάρτησης των δικαιωμάτων και της ύπαρξής τους από τους εργοδοτικούς μηχανισμούς. Η οικιακή εργασία χαρακτηρίζεται ως εργασία χωρίς δικαιώματα, χωρίς σαφή και προκαθορισμένα καθήκοντα καθιστώντας τις εργαζόμενες μετανάστριες ευάλωτο εργατικό δυναμικό και αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους εργοδότες. Οι οικιακές βοηθοί εργάζονται σε διάφορες οικογένειες ως γενικών καθηκόντων εργαζόμενες που παλαιότερα θα χαρακτηρίζονταν από την κοινωνία ως «παραδουλεύτρες». Αποτελούν το χαμηλότερο σε κύρος εργατικό δυναμικό της χώρας και το μόνο που προσφέρεται «απλόχερα» στη χώρα υποδοχής. Μετά από παρατεταμένη παραμονή στη χώρα η άδεια εργασίας δεν θεωρείται προτεραιότητα για πολλές μετανάστριες που αισθάνονται εγκλωβισμένες με μοναδικό στόχο την επιβίωση.

Η λειτουργία και η ανάπτυξη της οικιακής εργασίας, πέρα από την εθνικότητα, το φύλο και την ταξική προέλευση, οι ειδικεύσεις ή τα καθήκοντα των εργατριών, οι μορφές απασχόλησης και οι πολιτισμικές αξίες που απορρέουν από την εργασία διαμορφώνουν διαφορετικές συνθήκες πρόσβασης. Για την πλειονότητα των οικιακών βοηθών η κοινωνική προστασία ορίζεται από την πολιτισμική ανοχή ανάλογα με την χρονική περίοδο απέναντι στην υποτέλεια και τη σκληρή εργασία. Ανεξάρτητα όμως από την περίπτωση, διακρίνεται έντονα το πολιτισμικό στοιχείο και η σημασία της οικιακής εργασίας στην οργάνωση της ζωής στις κοινωνίες υποδοχής (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Φαίνεται ότι πίσω από την όλη κατάσταση υποβόσκει η κοινωνική, συναισθηματική ή άλλη μορφή σύνδεσης της οικιακής εργάτριας με τους εργοδότες με παντελή έλλειψη ορίων εργασίας και απασχολησιμότητας. Η πρόσβαση στα εργασιακά δικαιώματα και η ανάπτυξη μιας ανάλογης κουλτούρας και αντίληψης είναι θέματα αλληλένδετα. Αυτό που ουσιαστικά συμβαίνει είναι ότι οι οικιακές εργάτριες που ασχολούνται σε προσωπικές υπηρεσίες ωθούνται, αφού δεν καλύπτονται από το κράτος, σε άλλες άτυπες μορφές προστασίας. Η προστασία αυτή

εξαρτάται από τη συγκαταβατικότητα, το επίπεδο συνεργασίας και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ της εργαζόμενης και του εργοδότη. Η πίστη και η αφοσίωση αποτελούν δυνατά επιχειρήματα προστασίας του εργοδότη στην οικιακή βοήθη.

Επιπλέον, ενδυναμώνεται ο έμφυλος διαχωρισμός των γυναικών στο σπίτι και στην αγορά εργασίας και δημιουργούνται κοινωνικές εξαρτήσεις από τον ανδρικό μεταναστευτικό πληθυσμό και τους εργοδότες, με την έννοια ότι εκεί είναι λιγότερο αισθητός. Από την άλλη αποδυναμώνεται η παρουσία των γυναικών σε συλλόγους και σωματεία.

Ως προς την αγροτική εργασία, χαρακτηρίζεται από προσωρινότητα και παροδικότητα. Η αυξημένη ζήτηση εποχικής εργασίας προσελκύει μεγάλο πληθυσμό ανδρών μεταναστών. Παρατηρείται συγκεκριμενοποίηση των χώρων εργασίας και συνδέεται με τη ζήτηση εργασίας ενώ λειτουργεί ως «χώρος εύρεσης εργασίας» για εργασίες που δεν χρειάζονται ειδικευση και είναι εφήμερες και υποβοηθητικές στην αναπαραγωγή του ντόπιου πληθυσμού.

Επιπλέον, στον αγροτικό χώρο ρυθμίζονται οι σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και μεταναστών και διαμορφώνονται σχέσεις εξάρτησης και υποτέλειας. Έτσι, με τον αποκλεισμό των μεταναστών σε αυτού του είδους τις εργασίες πραγματοποιείται ο στιγματισμός του, η περιθωριοποίησή του και τοποθετείται σε συγκεκριμένες δραστηριότητες που δεν του επιτρέπουν την ένταξή του στη ευρύτερη κοινωνία. Ο μετανάστης μέσα από τη διαδικασία αυτή παραμένει κοινωνικά αποκλεισμένος, στιγματισμένος και χωρίς περιθώρια κοινωνικής ανάπτυξης. Από την άλλη αναπτύσσεται και διαμορφώνεται ένα «ανειδίκευτο» ευέλικτο, χαμηλού κύρους εργατικό δυναμικό που απασχολείται κάτω από ιδιαίτερες εργασιακές σχέσεις και κοινωνικές ιεραρχίες, θεσμικές και πολιτισμικές και αντιμετωπίζει τις πολιτικές αποκλεισμού της ελληνικής κοινωνίας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο καταμερισμός εργασίας δεν εξαρτάται από τις τεχνικές ανάγκες της παραγωγής αλλά βασίζεται στον αποκλεισμό κάποιων κατηγοριών εργασίας (οικιακών εργατριών και αγροτοεργατών) και συντείνουν σε περαιτέρω διακρίσεις. Η ειδικευση δεν αφορά μόνο ζητήματα που συνδέονται αποκλειστικά με τεχνικά ή τεχνολογικά θέματα αλλά η εξειδικευμένη εργασία επενδύεται με νοήματα και προσλαμβάνει σημασίες που προσδιορίζονται από σχέσεις εξουσίας σε επίπεδο φύλου, τάξης και εθνικότητας.

Οι διαφοροποιημένες συνθήκες εργασίας και απασχόλησης που συναντάμε σε αυτά τα δύο επαγγέλματα επηρεάζουν τα επίπεδα αυτονομίας, υποταγής και εξάρτησης των εργαζομένων και τους σπρώχνουν στο περιθώριο. Η παρουσία μεταναστών συνδυάζεται με τη διεύρυνση του μεγέθους του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιπτώσεις που προκύπτουν στις μεταβολές των συνολικών ποσοστών συμμετοχής στην αγορά εργασίας και η σύγκριση μεταξύ γηγενών και αλλοδαπών. Η διευρυμένη παρουσία των Ελλήνων και δη των γυναικών στην αγορά εργασίας αποτελεί τον κύριο παράγοντα διαχρονικής αύξησης των συνολικών ποσοστών συμμετοχής των μεταναστριών στην οικιακή εργασία. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η επίπτωση που προκύπτει από την παρουσία των αλλοδαπών ανδρών και λιγότερο από αυτή των αλλοδαπών γυναικών. Ο μεταβολές που αφορούν στους άνδρες γηγενείς δεν επηρεάζουν παρά οριακά τις συνολικές εξελίξεις. Θα πρέπει να τονιστεί ότι, οι επιπτώσεις που προκύπτουν από την παρουσία των αλλοδαπών, ανδρών και γυναικών, συνδέονται κυρίως με την διεύρυνση του ποσοστού τους στον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας, δηλαδή είναι σε σημαντικό βαθμό δημογραφικής φύσης.

Ως προς τις επιπτώσεις αυτές εστιάζονται σε τρεις άξονες: στις οικογένειες και τις οικογενειακές σχέσεις των μεταναστών, στα κοινωνικά δίκτυα και στις στρατηγικές επιβίωσης που υιοθετούνται για να ανταπεξέλθουν στην κρίση. Η εξέταση των δύο υπό μελέτη επαγγελμάτων επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση της έντασης των μεταβολών στο κάθε επάγγελμα. Εν τέλει φαίνεται ότι δεν πλήττονται όλα τα επαγγέλματα το ίδιο από την κρίση ενώ οποιαδήποτε αποσταθεροποίηση στα δίκτυα κοινωνικής προστασίας συνδέεται με αλλαγές σε οικονομικό, κοινωνικό και συμβολικό επίπεδο που επηρεάζουν τις αντιλήψεις των υποκειμένων για την εργασία, την αλληλεγγύη και την κινητικότητα.

Γενικά, η οικονομία και το σύστημα ασφάλισης δεν προσαρμόζονται στις αλλαγές που συμβαίνουν στην αγορά εργασίας και δεν καλύπτουν τις ανάγκες των εργαζομένων ενώ οι εργοδότες οφείλουν να αλλάξουν τους τρόπους διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού ώστε να διαχειριστούν τα νέα προβλήματα ασφάλισης. Η ένταξη των εργασιών χαμηλού κύρους φέρνει επιπλέον κόστος στη χώρα (επιδόματα ανεργίας, οικογενειακές παροχές, προστασία ανηλίκων κ.λπ.). Ο κλειστός τύπος κοινωνικής προστασίας που βασίζεται στην εθνική καταγωγή ή υπηκοότητα, στην

μόνιμη κατοικία, στην αμοιβαία προσφορά, στην νομιμότητα και στην οικονομική κρίση όλο και περισσότερο μειώνουν τις ασφαλιστικές δικλίδες προς τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και αυξάνουν τις πιέσεις στους φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής για εφαρμογή μορφών ελέγχου της μετανάστευσης μέσα από τη συγκράτηση παροχών που δεν αποτελούν σημεία άμεσης βοήθειας (Ψημμένος, 2009).

Αναμφίβολα και στη Ελλάδα η συγκέντρωση των απασχολούμενων μεταναστών σε συγκεκριμένους κλάδους και σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας ένταξής τους στην αγορά εργασίας. Παράλληλα, διαφαίνεται μια τάση για σχετική διεύρυνση της υπερσυγκέντρωσης των αλλοδαπών, τόσο στους κλάδους απασχόλησης όσο και στα επαγγέλματα, η οποία μάλιστα έρχεται σε αντίθεση με μια αντίστοιχη συρρίκνωση η οποία εμφανίζεται για τους γηγενείς.

Η ένταξη μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω ενός δίπολου που κυμαίνεται μεταξύ δικαιωμάτων - κρατικής μέριμνας και καταστολής - απαγόρευσης. Η δεύτερη διάσταση αφορά την ίδια την πολιτισμική επαφή: έτσι έχουμε ένα νέο δίπολο μεταξύ ανταλλαγής - ελπίδας και (αν)ασφάλειας. Ελλοχεύει λοιπόν το δίλημμα αν το σύστημα κοινωνικής προστασίας θα μετατραπεί σε μέσο κατασταλτικής μεταναστευτικής πολιτικής, εμβαθύνοντας το χάσμα μεταξύ μεταναστών και Ελλήνων και μεταξύ οικονομίας, πολιτικής και κοινωνικής αλληλεγγύης. Γενικά, οι φορείς κοινωνικής προστασίας, μέσα από διάφορες πρακτικές κοινωνικοποίησης, προωθούν την κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην οικονομική και κοινωνική οργάνωση της χώρας (Ψημμένος, 2006). Βέβαια, υπάρχουν σημαντικές αλλαγές στους τρόπους διαχείρισης παροχών, ταξινόμησης του πληθυσμού και κοινωνικοποίησης του μεταναστευτικού εργατικού πληθυσμού που συνοψίζονται στην ανάπτυξη συστημάτων ηθικής πρόνοιας, κρατικής πρόνοιας και ενός νέου τύπου επιχειρηματικής, ευέλικτης και ατομοκεντρικής πρόνοιας. Είναι ιδιαίτερα περίπλοκη για τους μετανάστες η πρόσβαση και χρήση αγαθών και υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας (Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008).

Οι μετανάστες βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό που φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με καταστάσεις διαβίωσης και συνειδητότητας παρά με συνθήκες εργασίας, εξουσίας και εκμετάλλευσης. Το κράτος αναδεικνύεται σε θεσμό που ωθεί

τα άτομα προς την ένταξη αντί να παρέχει υπηρεσίες ως αντίβαρο στις κοινωνικές ανισότητες. Ο κοινωνικός αποκλεισμός διακρίνεται στην ανάπτυξη του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, στην αύξηση των ευέλικτων μορφών εργασίας και απασχόλησης και στην απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας. Οι τρεις αυτοί παράγοντες αποτελούν τον πυρήνα ανάπτυξης της μεταναστευτικής εργασίας και επηρέασαν σημαντικά τις συνθήκες ζωής και τις προσδοκίες τους (Γαλατά και Πούλου σε Ψημμένος, 2020).

Με έμμεσο λοιπόν τρόπο ο εργασιακός χώρος μετατρέπεται σε χώρο κοινωνικού αποκλεισμού και διαμόρφωσης τρόπων υποταγής στους εργοδότες. Οι στάσεις, οι αντιλήψεις και οι ενέργειες των γυναικών για την ασφάλεια, την ένταξη και την αλληλεγγύη άλλαξαν μέσα από τη «συναλλαγή» τους με την άτυπη οικονομία και την προσαρμογή τους στο περιεχόμενο, τις λειτουργίες και τις σχέσεις στον εργασιακό χώρο.

Όπως φάνηκε από την έρευνα λόγω των δυσκολιών πρόσβασης οι μετανάστες εργαζόμενοι συνδέονται με άτυπα οικονομικά και πολιτισμικά δίκτυα προστασίας της παραοικονομίας που μαζί με την εργασία και την απασχόληση στον τομέα της οικιακής εργασίας εγκλωβίζουν ουσιαστικά τις γυναίκες σε μηχανισμούς διαβίωσης που κάνουν τη μελλοντική τους ένταξη σχεδόν αδύναμη. Ο εργοδότης είναι ουσιαστικά ο κύριος υπεύθυνος για την κοινωνική και ιατρική ασφάλιση των μεταναστριών κατέχοντας έλεγχο, πλήρη κάποιες φορές στην κοινωνική προστασία της εργαζόμενης για το διάστημα που εκείνος επιθυμεί. Η εργαζόμενη πολλές φορές δεν έχει κοινωνικά δικαιώματα στον εργασιακό χώρο αλλά ούτε και την επιλογή άλλου εργοδότη.

Είναι δε εμφανής η απουσία του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Η φροντίδα των ηλικιωμένων παραμένει κυρίως ευθύνη της οικογένειας στην οποία εξακολουθούν να επικρατούν οι παραδοσιακές αξίες.

Τέλος, οι έντονες διαρθρωτικές αλλαγές στις τοπικές αγορές της ελληνικής επαρχίας συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός νέου προτύπου κοινωνικής αναπαραγωγής που επέτρεψε τη διαπλοκή τυπικών και άτυπων μορφών εργασίας. Έτσι, η αυξημένη εποχική εργασία προσέλκυσε μεγάλο πληθυσμό ανδρών μεταναστών από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες και χώρες της πρώην ΕΣΣΔ που

εργάστηκαν και στη γεωργία. Αυτοί έκαναν εντονότερη τη ζήτηση για άτυπη εργασία στις συγκεκριμένες περιοχές που στηρίχθηκε στη διαμόρφωση ενός «ανειδίκευτου», ευέλικτου και χαμηλού κύρους εργατικού δυναμικού (Γαλατά και Πούλου σε Ψημμένος, 2020).

Το σημαντικό στοιχείο είναι η θετική τους προσφορά στην Ελληνική οικονομία που στο μεγαλύτερο ποσοστό είναι συμπληρωματική στην ελληνική αγοράς εργασίας του ελληνικού εργατικού δυναμικού. Καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας τις οποίες δεν επιθυμούν και δεν αποδέχονται οι Έλληνες εργαζόμενοι λόγω της κοινωνικής ανέλιξης που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες και του χαμηλού κοινωνικού γοήτρου που χαρακτηρίζει τις θέσεις αυτές. Η συμπληρωματικότητα τεκμαίρεται και από την ακαμψία του εγχώριου εργατικού δυναμικού και της ευελιξίας των μεταναστών που είναι διατεθειμένοι να προβούν σε εργασιακές μεταβολές ή γεωγραφική κινητικότητα προκειμένου να καταλάβουν κάποια θέση εργασίας.

Φαίνεται επίσης ότι η μόνιμη απαίτηση για εργαζόμενους που δεν έχουν πρόβλημα να εργάζονται υπό δυσάρεστες συνθήκες, με χαμηλές αμοιβές, ασταθείς συνθήκες και χωρίς να ενδιαφέρονται για τις μελλοντικές προοπτικές καλύπτονταν κατά το παρελθόν από την απασχόληση γυναικών και νεαρών ατόμων.

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι ο τρόπος εισόδου στη χώρα και η έλλειψη επίσημων χαρτιών παραμονής παίζουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της οικονομικής δραστηριότητας και στον τύπο της απασχόλησης των μεταναστών. Η άτυπη εργασία είναι το αποτέλεσμα της οργάνωσης και της λειτουργίας της αγοράς και επηρεάζει ακόμα και όσους εισέρχονται στη χώρα με άδεια εισόδου και άδεια εργασίας. Η άτυπη απασχόληση και οι συνθήκες εργασίας που επικρατούν δυσχεραίνουν τη συμπλήρωση των απαραίτητων δικαιολογητικών νομιμοποίησής τους. Φαίνεται δε, ότι η πορεία ένταξης-ενσωμάτωσης είναι αντίστροφα ανάλογη με την πορεία ένταξης των εργαζομένων στην επίσημη πολιτεία και τους κρατικούς οργανισμούς, ενώ οι συνθήκες ζωής και οι ανάγκες και αντιλήψεις που απορρέουν από τη μεταναστευτική και οικονομική εμπειρία μπορεί να αλλάξουν τους αρχικούς στόχους και τα σχέδια.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αβραμίδης, Η. και Καλύβα, Ε. (2006). Μέθοδοι Έρευνας στην Ειδική Αγωγή. Θεωρία και Εφαρμογές. Αθήνα: Παπαζήσης
- Βαΐου, Κ., Καραλή, Α. και Γρέβια Κ. (2007). Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας. Τελική Έκθεση ερευνητικού προγράμματος, Αθήνα: L-Press
- Γιαννόπουλος, Ν. (2001). Ταξικότητα και Πολυεθνικότητα, επιβολή και αποδοχή: αντινομίες στη διαμόρφωση ενός νέου αντιρατσισμού, στο: Ναζάκης Χ. - Χλέτσος Μ. (επιμ.), *Μετανάστες και Μετανάστευση: οικονομικές πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*, Αθήνα, εκδ. Πατάκης.
- Δημουλάς, Κ. (2006). Παράμετροι ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία: Η περίπτωση της Περιφέρειας Αττικής στο Μπάγκαβος Χρ., Παπαδοπούλου Δεσπ. (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Έμκε-Πουλοπούλου, Ζ. (2007). Η μεταναστευτική πρόκληση. Εκδ Παπαζήση
- Ζωγραφάκης, Σ. και Κασίμης, Χ. (2014). Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες ...σήμερα....αύριο. Στο Μ. Μασουράκης και Χ. Γκόρτσος (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής*. Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών.
- Ζωγραφάκης, Σ. και Μητράκος, Θ. (2011). Οικονομικές Επιδράσεις Αλλοδαπού Πληθυσμού: Παρόν και Μέλλον
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003). Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες. Αθήνα: Κριτική
- Καβουνίδη, Τζ., Κόντης, Α., Λιανός, Θ. και Φακιολάς, Ρ. (2008). Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές, Τόμος Α', ΙΕΠΟ, Αθήνα
- Κανελλόπουλος, Κ. και Πετραλιά, Α. (2010). Η επίδραση της μετανάστευσης στη θέση των Ελλήνων στην αγορά εργασίας. Τράπεζα της Ελλάδος.
- Κασιμάτη, Κ. και Μουσούρου, Λ.Μ. (2007). Φύλο και Μετανάστευση. τόμ. Ι. Θεωρητικές Αναφορές και εμπειρική διερεύνηση, ΚΕΚΜΟΚΟΠ.

- Κασιμάτη, Ε. και Παναγιωτοπούλου, Ρ. (2018). Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Ελλάδα την περίοδο 2015-2017: Μια περιγραφική καταγραφή. Οικονομικές Εξελίξεις, ΚΕΠΕ, τχ. 35
- Κασιμάτη, Κ. (1998). Ντίνα Βαΐου-Κωστής Χατζημιχάλης, Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς-πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 96(96-97), 337-341.
- Κασιμάτη, Κ., Rombolis, S., Παπαδοπούλου, Δ., Καψάλης, Α., Λυμπεράκη, Α., Μαρούκης, Θ., Βασιλικού, Κ., Σκαμνάκης, Χ. και Ψημμένος, Ι. (2009). Μετανάστευση εργασίας και κοινωνική πρόνοια. Κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη, 4(1), 3
- Κασίμης, Χ. και Παπαδόπουλος, Α. (2012). Μετανάστες στην Ελλάδα: Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες. εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Κασίμης, Χ., Νιτσιάκος, Β., Ζακοπούλου, Έ. και Παπαδόπουλος, Α. (2001). Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο. Πανεπιστήμιο Πατρών- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
- Καψάλης, Α. (2020). Τα ελληνικά συνδικάτα μπροστά στην πρόκληση των σύγχρονων μεταναστευτικών ροών. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ
- Κολοβός, Ι. (2003). Το Κουτί της Πανδώρας-Παράνομη Μετανάστευση και Νομιμοποίηση στην Ελλάδα. Εκδόσεις Πελασγός
- Κόντης, Α., Ζωγραφάκης, Σ. και Μητράκος, Θ. (2006). Οι οικονομικές επιπτώσεις της απασχόλησης των μεταναστών κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν. ΙΜΕΠΟ
- Κρητικίδης, Γ. (2008). Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική- Η απασχόληση των μεταναστών, σειρά Ενημέρωση, αρ.140, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΣΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Κυριαζή, Ν. (2011). Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Αθήνα: Πεδίο
- Λαμπριανίδης, Λ. και Λυμπεράκη, Α. (2001). Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας. Παρατηρητής. Θεσσαλονίκη
- Λιανός, Θ.Π. (2003). Σύγχρονη Μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική Διερεύνηση. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών. Αθήνα.
- Λιανός, Θ.Π. και Καβουνίδη, Τζ. (2012). Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα. ΚΕΠΕ

- Λυδάκη, Α. (2001). Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας. Αθήνα: Καστανιώτης
- Μητράκος, Θ. (2016). Η συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία: Μετά-ανάλυση των εμπειρικών ευρημάτων. *Social Cohesion and Development*
- Μπάγκαβος, Χ. (2014). Η διάσταση του φύλου στις διαφοροποιήσεις αναφορικά με το προσδόκιμο επιβίωσης και το προσδόκιμο υγείας στην Ελλάδα, στο Ανθοπούλου, Θ., Μπάγκαβος, Χ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). Οικογένεια, φύλο και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Αθήνα: Γκούτεμπεργκ
- Μπάγκαβος, Χ., Παπαδοπούλου, Δ. και Συμεωνάκη, Μ. (2008). Μετανάστευση και παροχή υπηρεσιών σε μετανάστες στην Ελλάδα. INE/ΓΣΕΕ
- Παπαδοπούλου, Δ. (2009). The influence of legal stay on the social integration of immigrants in Greece. *Social Cohesion and Development*, 4
- Παπαδοπούλου, Δ. και Μπάγκαβος, Χ. (2006). Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
- Σάλιμπα, Ζ. (2004). Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922). Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας – Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς
- Τριανταφυλλίδου, Α. και Μαρούκης, Θ. (2010). Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα. Κριτική, Αθήνα
- Τσιώλης, Γ. (2017). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Συμπληρωματικό εκπαιδευτικό υλικό στην Θ.Ε. ΕΚΠ51-ΠΜΣ: Επιστήμες της Αγωγής. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Φίλιας, Β. (2001). Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών. Αθήνα: Εκδ. Gutenberg
- Ψημμένος, Ι. (1996). Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Εκδόσεις Glorybook-Παπαζήση, Αθήνα
- Ψημμένος, Ι. (2009). Η συμβολή της οικιακής εργασίας στην προνοιακή περιθωριοποίηση των μεταναστριών. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*. 4 (1), 139-154
- Ψημμένος, Ι. (2013). Εργασία και κοινωνικές ανισότητες: Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό [Work and social inequalities: Personal services and servant labor]. Athens: Alexandraia
- Ψημμένος, Ι. (2020). Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό: σχέσεις, αντιλήψεις, δράσεις. Εκδόσεις Παπαζήση

Ψημμένος, Ι. και Σκαμνάκης, Χ. (2008). Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία: Η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία. Αθήνα: Παπαζήση

Ξενόγλωσση

Ashton, D. and Maguire, M. (1994). Patterns and Experiences of Unemployment. In *Poor Work: Disadvantage and the Division of Labour*, edited by Philip Brown and Richard Scase, 40-56. Milton Keynes: Open University Press

Bada, K. (2006). Revealing the Historicity of Migrant Women: Moving from Mountain Areas to the Provincial Urban Centers of Greece; The Case of Agrinio. *Ethnologia Balkanika*, 10: 91–109.

Bada, K. And Argyrou, E. (2013). Η κοινωνία και ο πολιτισμός της «υποτιμημένης» εργασίας: Από την ψυχοθυγατέρα, τη δουλεύτρα, την υπηρέτρια και τη γυναίκα στην αλλοδαπή οικιακή βοηθό. (Society and culture of “undervalued” labor: From the adopted daughter, the domestic servant and the woman to the migrant domestic worker]. Σε: *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες* [Labor and social inequalities], edited by Iordanis Psimmenos (Ιορδάνης Ψημμένος), 89-112. Athens: Alexandraia

Bada, K. και Χατζαρούλα, Π. (2017). Family strategies, work and welfare policies toward waged domestic labor in twentieth-century Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 35, Number 1, pp. 17-41

Baldwin, M.E. (2004). Immigration, Immigrants and Socialization in Southern Europe: Patterns, Problems and Contradictions.” In *Immigration and Integration in Northern versus Southern Europe*, edited by Chrissy Inglessi et al., 11-27. Athens: The Netherlands Institute

Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. 3rd ed. New York: Oxford University Press.

Carmel, E., Cerami, A. and Papadopoulos, T. (2012). *Migration and Welfare in the New Europe*. Bristol: The Policy Press.

Cavounidis, J. (2002). Migration in Southern Europe and the Case of Greece. *International Migration*, 40(1):45-70

Cavounidis, J. (2006). Labor Market Impact of Migration: Employment Structures and the Case of Greece. *International Migration Review*. 40(3), 635-60.

- Chassambouli, A. and Palivos, T. (2013). The impact of immigration on the employment and wages of native workers. Working Paper 160. Bank of Greece.
- Cohen, L. and Manion, L. (μτφ. Κυρανάκης, Σ., Μαυράκη, Μ., Μητσοπούλου, Χ., Μπιθάρα, Π. και Φιλοπούλου, Μ.) (2007). Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας. Αθήνα :Μεταίχμιο.
- Dedousopoulos, A. And Koutroukis, T. (2011). Η διερεύνηση του τομέα των υπηρεσιών. Athens: Kritiki
- Felstead, A. (2001). Blurring the Home/Work Boundary: The Future of Work. Economic and Social Research Council working paper series No. 15. Swindon: ESRC
- Hantzaroula, P. (2012). Σμιλεύοντας την υποταγή: Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα. Athens: Papazisis.
- Kalleberg, A. (2006). Non-Standard Employment Relations and Labour Market Inequality: Cross-National Patterns. In Inequalities of the World, edited by G. Therborn, 136-163. London: Verso
- Kanellopoulos, K., Gregou, M. and Petralias, A. (2006). Illegal Immigrants in Greece: State Approaches, Their Profile and Social Situation. Athens: European Migration Network-Centre of Planning and Economic Research.
- Kasimis, C. and Kassimi, C. (2004). Greece: A history of migration. Migration Information Source Working Paper, Migration Policy Institute.
- Kassimati, K., Mao, V., Glytsos, N., Agtzidis, V., Vergeti, M. and Ragoussis, A. (1992). Πόντιοι μετανάστες από την πρόην-Σοβιετική Ένωση. Athens: Ministry of Foreign Affairs - Centre of Social Morphology and of Social Policy
- Kassimis, C., Papadopoulos, A. and Zacopoulou, E. (2003). Migrants in Rural Greece. *Sociologia Ruralis*, 43(2): 250–273
- Lazaridis, G. (2000). Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression, in Anthias, F. and Lazaridis, G. eds. (2000), *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*. Oxford-New York: Berg
- Lianos, T., Sarris, A. and Katseli, L. (1996). Illegal immigration and local labor markets: The case of Northern Greece. *International Migration*. vol.XXXIV-3:449-484.

- Maratou-Alipranti, L. (2007). Η γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Σύγχρονες τάσεις και διαδικασίες εγκατάστασης. Athens: KETHI
- OECD, (2010). OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship SMEs, Entrepreneurship and Innovation. OECD Publishing.
- Petronoti, M. And Zarkia, K. (1998). Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής σχέσης. Athens: EKKE/UNESCO
- Petrou, M. (2005). Σύγχρονη τεχνολογία και αλλοδαποί μετανάστες: Η διαπραγμάτευση των κοινωνικο-πολιτισμικών και παραγωγικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα. PhD diss., Panteion University of Social and Political Studies, Social Policy Department
- Petrou, M. (2008). Μετανάστες, γεωργική εργασία και παραγωγοί: Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα. In *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος*, edited by Ersi Zakoroulou, Charalabos Kasimis, and Leonidas Louloudis, 137-161. Athens: Plethron
- Petrou, M. (2012). Εργασία, ταυτότητα και ένταξη στις τοπικές αγροτικές κοινωνίες: Μετανάστες από τη Βουλγαρία στη Β. Ελλάδα. In *Απασχόληση και ένταξη των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες*. Edited by Charalabos Kassimis and Apostolos Papadopoulos, 357-392. Athens: Alexandra
- Pilmott, B. (1985). Unemployment and ‘the Unemployed’ in North-East England. *The Political Quarterly*, 56 (4): 346-360
- Psimmenos, I. (1998). Migration in Europe: 1914-1975. Paper presented at the American Studies Seminar, American College of Greece, 8 December.
- Psimmenos, I. (2017). Introduction: Unveiling domestic work in times of crisis. *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 35, number 1, pp. 1-16
- Psimmenos, I. and Georgoulas, S. (2002). Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek case. In Report Prepared for the Project “Does Implementation Matter? Informal Administration Practices and Shifting Immigrant Strategies in Four Member States” edited by Anna Triandafyllidou, 39-63. Brussels: European Commission
- Sarris, A.H. and Zografakis, St. (1999). A computable general equilibrium assessment of the impact of illegal immigration on the Greek economy. *Journal of Population Economics*. 12:155-182.
- Saunders et al., 2003

Saunders, M., Lewis, Ph. and Thornhill, A. (2003). Research Methods for Business Students. 3rd ed, Prentice Hall

Skaltsa, M. (1983). Κοινωνική ζωή και χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα. Social life spaces of social gatherings in Athens in the nineteenth century. PhD diss., Aristotle University of Thessaloniki

SOREMI, (1995). Trends in International Migration: Annual Report, 1994. Paris: OECD.

Παράρτημα Α. Ερωτήσεις συνεντεύξεων

1^η Ενότητα: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

1. Φύλο: _____
2. Από ποια χώρα έρχεστε; _____
3. Ηλικία: _____
4. Πώς ζούσατε στην χώρα από την οποία ήρθατε;

5. Ποιοι λόγοι σας οδήγησαν στη μετανάστευση;

2^η Ενότητα: Συνθήκες εργασίας

6. Τι εργασία κάνετε;

7. Τι παροχές έχετε (ασφάλιση κ.λπ.)

8. Ποιες οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζεστε;

9. Τι προβλήματα αντιμετωπίζετε στην εργασία σας;

10. Πώς προετοιμάζεστε για την εργασία σας (π.χ. πώς σας λένε ποιοι θα πάτε στα χωράφια;)

11. Πώς γίνεται η κατανομή των εργασιών (πώς ωθείται εκεί το εργατικό δυναμικό θεσμικά και κοινωνικά;)

12. Πώς γίνεται και πως ασκείται ο έλεγχος; (π.χ. πως εξασφαλίζεται ότι ο κάθε εργάτης θα μείνει στη θέση του και δεν θα πάει αλλού ή δεν θα πάρει τα λεφτά και θα φύγει;)

3^η Ενότητα: Προτάσεις

13. Ποιες οι προτάσεις σας για την καλύτερευση των συνθηκών εργασίας;
